

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК 821.161.3:111(73).09(043.3)

ТРАЦЦЯК
Зоя Іванаўна

**БЕЛАРУСКАЯ І АМЕРЫКАНСКАЯ ПРОЗА ПРА ПЕРШУЮ
СУСВЕТНУЮ ВАЙНУ: СТРУКТУРНЫЯ ЎЗРОЎНІ
І ДАМІНАНТНЫЯ МАТЫВЫ**

Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
доктара філалагічных навук

па спецыяльнасцях 10.01.01 – беларуская літаратура,
10.01.03 – літаратура народаў краін замежжа (амерыканская)

Мінск, 2021

Работа выканана ў Беларускаім дзяржаўным універсітэце

Навуковы кансультант

Сінькова Людміла Дзмітрыеўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры гісторыі беларускай
літаратуры Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта

Афіцыйныя апаненты:

Камароўская Таццяна Яўгенаўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры беларускай і
замежнай літаратуры ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя Максіма Танка»

Мельнікава Зоя Пятроўна, доктар
філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры беларускай філалогіі
ўстановы адукацыі «Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Штэйнер Іван Фёдаравіч, доктар
філалагічных навук, прафесар, загадчык
кафедры беларускай літаратуры ўстановы
адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны»

Апаніруючая арганізацыя

установа адукацыі «Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт»

Абарона адбудзецца «21» студзеня 2022 г. у 13 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.12 пры Беларускаім дзяржаўным універсітэце (220030, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, філалагічны факультэт, аўд. 62; тэл. вучонага сакратара: 378-63-78).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Аўтарэферат разасланы «__» снежня 2021 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

Хмяльніцкі М.М.

УВОДЗІНЫ

Сённяя бясспрэчнай з'яўляецца актуальнасць кампаратыўнага вывучэння літаратур, у якіх ёсць істотныя набыткі, звязаныя з мастацкім асэнсаваннем глабальных тэм. Адна з такіх – тэма Першай сусветнай вайны.

Беларуская і амерыканская літаратуры прадстаўляюць не толькі розныя нацыянальна-культурныя рэгіёны, але і адрозныя алгарытмы гістарычнага развіцця. У ЗША адно асобнае пакаленне зазвычай асабіста ўдзельнічала ў падзеях толькі адной маштабнай вайны, а ў Беларусі на лёс аднаго пакалення найчасцей прыпадала па некалькі лакальных і глабальных узброеных канфліктаў, прычым большасць з іх адбывалася на беларускай зямлі. Таму колькасна большы вопыт перажывання падобнай навалы спарадзіў і значную колькасную перавагу ваеннай тэмы ў беларускай літаратуры, а таксама яе спецыфічную ўсёпранікальнасць, інклюзіўнасць (уклучанасць у тэксты з самай рознай тэматыкай). У эстэтычным плане для мастакоў слова з Беларусі і ЗША Першая сусветная вайна – тая мяжа, за якой было падсумавана развіццё класічнага рэалізму як найбольш універсальнага мастацкага метаду. Асэнсаванне падзей той вайны падштурхнула да інтэнсіўнага развіцця паэтыкі мадэрнізму, які зрабіўся адным з выразнікаў індывідуальна афарбаванага пачуцця расчаравання ў папярэдніх цывілізацыйных каштоўнасцях. Новыя мастацкія прыёмы канцэптуалізацыі рэчаіснасці, выпрацаваныя ў беларускай і амерыканскай літаратурах пра Першую сусветную, будуць запатрабаванымі ў пазнейшым прыгожым пісьменстве абодвух народаў – і ў сувязі не толькі з увасабленнем ваенных падзей.

Падобнае і спецыфічнае ў творах, якія належаць розным нацыянальным традыцыям, фіксуецца на канкрэтных тэкставых узроўнях. Сярод іх тэарэтыкі і практыкі сучаснай кампаратывістыкі (А. Дзіма, Д. Дзюрышын, А. Адамовіч, Г. Адамовіч, В. Рагойша, І. Шаблоўская, Т. Камароўская, Е. Лявонава, С. Мусіенка, І. Жук, Л. Сінькова, Т. Тарасава, Г. Тычко, М. Тычына і інш.) вылучаюць наступныя: *праблемна-тэматычны ўзровень, сюжэтны, ідэйна-канцэптуальны, жанравы, стылёвы, вобразны, матыўны*¹.

Усе значныя беларускія і амерыканскія праявіныя тэксты пра падзеі Першай сусветнай вайны маюць складаную структуру; у іх вылучаецца шэраг *аналагічных і камплементарных структурных узроўняў* з ярка выражэнымі матывамі. *Матывы*, у сваю чаргу, адрозніваюцца большай ці меншай разгалінаванасцю як у межах асобнага тэксту, так і цэлага тэкставага масіву з тэматыкай Першай

---

¹ Казлоўская, М. Параўнальнае літаратуразнаўства / М. Казлоўская // Актуальныя праблемы існавання англаязычных літаратур : міжнарод. сб. науч. ст. Вып. 5. Параллелі і меридіаны / редкол.: А. Бутырчик, Н. Поваляева, В. Халипов. – Минск : РИВШ, 2006. – С. 9–16.

сусветнай вайны, што робіць відавочнымі пэўныя матыўныя групы. Найбольш аб'ёмныя і рэпрэзентатыўныя матывы з'яўляюцца *дамінантнымі*.

У дысертацыйным даследаванні паводле крытэрыя аналагічнай ідэйна-мастацкай напоўненасці ва ўсіх прааналізаваных творах вылучаны **тры структурныя тэкставыя ўзроўні**: *узровень непасрэднага ўвасаблення Першай сусветнай яе ўдзельнікамі і відавочцамі з Беларусі і ЗША* (з такімі матывамі, як чужароднасць вайны і забойства, вайна як эрзац-жыццё, вайна як адмысловая праца, вайна як ініцыяцыя і інш.); *узровень этнамаркіровак і нацыянальных стэрэатыпаў у беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную* (з матывамі міжасабовых і міжэтнічных зносін у час сусветнай вайны, абвастрэння імагалагічных праблем праз глабальнае ўзброенае супрацьстаянне); *узровень аўтарскіх інтэнцый у адлюстраванні быцця ў беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную* (з матывамі вайна / навала-кантынуум, комплексу страчанаасці, уплываў вайны на папярэднія аксіялагічныя ўстаноўкі наратара, якія пастулявалі каштоўнасць жыцця і інш.).

Вывучэнне матыўнага поля на матэрыяле прозы – з вылучэннем пэўных структурных узроўняў – прывяло да верыфікацыі наступнай гіпотэзы. Прывязанасць да **аналагічных** матываў у пісьменнікаў з Беларусі і ЗША (гэта матывы *страчанага дзяцінства, вяртання, вайны-авантуры, ініцыяцыі, вайны-працы, вайны-бойні, гвалту, марнатраўства, беззаконня, рабаўніцтва, вайны-снення, трызнення, псіхалагічнай траўмы, хваробы, вар'яцтва, абсурду, «смеху скрозь слёзы», вайны-памылкі, вайны-стыхіі, шалёнага руху, бадзяння, блукання па пакутах, вайны-трыгера* і інш.), тым не менш, прыводзіць да фарміравання **адрозных** матыўных дамінант у кожнай з дзвюх літаратурных традыцый. Дамінантным, універсальна-пашыраным для беларускай прозы пра Першую сусветную з'яўляецца матыў *навала-кантынуум*. Гэта ўстойлівы і паўтаральны фармальна-змястоўны кампанент твора, які праз адпаведную паэтыку ўвасабляе бясконцы ланцуг грамадска-палітычных, сацыяльных, нацыянальных і прыватна-асабістых выпрабаванняў, што, спалучаючыся і пераходзячы адно ў другое, вызначаюць быццё і асобнага персанажа, і нацыі ў сукупнасці. Названы дамінантны матыў прысутнічае ў творчасці З. Бядулі, Ц. Гартнага, А. Гародні, М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, Я. Коласа, К. Чорнага. Пазней да яго ўвасаблення ў прозе са згадкамі Першай сусветнай далучыліся А. Адамовіч, В. Быкаў, Л. Дайнека, Г. Далідовіч, В. Карамазаў, І. Навуменка, І. Пташнікаў, І. Чыгрынаў, І. Шамякін, А. Якімовіч. Такім чынам, ваенная тэматыка ў айчыннай культуры часцей, чым у замежных, не замыкаецца выключна на баявых дзеяннях, а ўбірае найбольш актуальныя экзістэнцыйныя праблемы, якія абвастрыліся ў экстрэмальнай сітуацыі, калі чалавек знаходзіўся на мяжы быцця і нябыту: гэта праява спецыфічнай *інклюзіўнасці*, частотнай уключанасці ваеннай тэмы ў беларускую літаратуру з больш шырокім зместам.

Для амерыканскай прозы з тэматыкай Першай сусветнай статус дамінантнага захоўвае *матыў страчанасці*: яго мастацкае ўвасабленне распачата Т. Бойдам, Дж. Дос Пасасам і Э. Хемінгуэем. Гэты матыў набыў новыя сэнсавыя ўласцівасці ў ваеннай творчасці Д. Трамба і У. Фолкнера. Відавочна, што ён мае свае мадыфікацыі і ў першых амерыканскіх творах пра падзеі 1914 – 1918 гг., і ў пазнейшай прозе К. Вонегута, Дж. Джонса, Н. Мэйлера, Дж. Хэйлера і інш.

Актуальнасць тэмы праведзенага дысертацыйнага даследавання вызначаецца сітуацыяй станаўлення сучаснай беларускай кампаратывістыкі як асобнай галіны літаратуразнаўчых даследаванняў. Запатрабавана набыццё новага вопыту параўнальнага вывучэння літаратур свету на аснове яе абноўленых прыёмаў. Названы імператыў рэалізаваны праз комплексны супастаўляльны аналіз беларускай і амерыканскай прозы, прысвечанай падзеям Першай сусветнай вайны. Недастатковая ўвага беларускіх навукоўцаў папярэдніх часоў да ўвасаблення падзей 1914 – 1918 гг. у айчыннай літаратуры адбываецца на глыбіні разумення асноўных тэндэнцый развіцця літаратурнага працэсу ўсяго ХХ ст., і ў сувязі з гэтым падлягае скасаванню трывалы стэрэатып мінулых часоў пра адзінкавыя звароты ў беларускім мастацкім слове да тэмы Першай сусветнай вайны. Існуе таксама пільная патрэба ў навуковым абгрунтаванні камплементарнасці і парытэтнасці беларускай і амерыканскай прозы на тэму Першай сусветнай вайны агульнапрызнаным тэкставым узорам заходнееўрапейскай прозы на названую тэму.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі. Даследаванне здзейснена ў межах некалькіх навукова-даследчых тэм: 1) «Нацыянальны характар і формы яго ўвасаблення ў літаратуры і мове» (Цэнтр даследавання беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН РБ № дзяржрэгістрацыі 20160229, 2016 – 2019); 2) «Славянскія, германскія і раманскія мовы і літаратуры: агульнае і адметнае ў гістарычным і сучасным узаемадзеянні нацыянальных культур» (Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, № дзяржрэгістрацыі 2311, 2011 – 2015); 3) «Вобразы “свой” – “чужы” ў нацыянальнай карціне свету ў беларускай, рускай і замежнай літаратурах і мовах» (Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, № дзяржрэгістрацыі 20160283, 2016 – 2020).

Мэта даследавання – выяўленне і характарыстыка мастацкай функцыянальнасці матыўных комплексаў на аналагічных структурных узроўнях літаратурных тэкстаў з тэматыкай Першай сусветнай вайны ў амерыканскай і беларускай праявічых традыцыях.

Аб’ект даследавання – беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну і матыўна звязаная з ёю ваенная проза XX ст., прадстаўленая творамі С. Баранавых, В. Быкава, З. Бядулі, А. Гародні, Ц. Гартнага, М. Гарэцкага, У. Гніламёдава, Л. Дайнекі, Г. Далідовіча, М. Зарэцкага, В. Карамазава, Я. Коласа, М. Машары, І. Навуменкі, І. Пташнікава, І. Шамякіна, К. Чорнага, І. Чыгрынава, А. Якімовіча, Т. Бойда, Дж. Дос Пасаса, Э.Э. Камінгса, У. Кэзэр, Л. Столінгса, Д. Трамба, Э. Уортан, У. Фолкнера, Э. Хемінгуэя. **Матэрыял** даследавання – 148 мастацкіх тэкстаў названых беларускіх і амерыканскіх пісьменнікаў, фрагменты эпістальнай спадчыны, салдацкага і бежанскага наратыву, дзённікаў і ўспамінаў удзельнікаў вайны.

Прадмет даследавання – сістэма матываў у беларускай і амерыканскай прозе з тэмай Першай сусветнай вайны на наступных структурных узроўнях: непасрэднае ўвасабленне Першай сусветнай вайны яе ўдзельнікамі і відавочцамі з Беларусі і Амерыкі; этнамаркіроўкі і дзяржаўна-нацыянальныя стэрэатыпы ў беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну; аўтарскія інтэнцыі і іх увасабленне ў амерыканскай і беларускай прозе пра Першую сусветную вайну.

Задачы даследавання:

1) ахарактарызаваць асноўныя напрамкі і этапы літаратуразнаўчага асэнсавання беларускай і амерыканскай прозы, прысвечанай падзеям Першай сусветнай вайны, у кампаратыўным аспекце; сфармуляваць на гэтай метадалагічнай базе вядучыя прынцыпы даследавання;

2) вызначыць сістэму аналагічных, узаемадапаўняльных структурных узроўняў у тэкставым матэрыяле для карэктнага параўнання выбраных варыянтаў беларускай і амерыканскай прозы;

3) вызначыць вядучыя матывы паводле ідэйна-тэматычнай спецыфікі ў беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну; вылучыць базавыя матыўныя сыходжанні, што фіксуюць тыпалагічныя аналогіі ў дзвюх нацыянальных традыцыях увасаблення падзей 1914 – 1918 гг.;

4) вылучыць спецыфіку функцыянавання дамінантнага матыву *вайна / навалакантынуум* у беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну;

5) выявіць і ахарактарызаваць асноўныя этапы рэпрэзентацыі дамінантнага матыву *страчанасці* ў беларускай і амерыканскай ваеннай прозе XX ст. з улікам вопыту заходнееўрапейскіх аўтараў твораў пра Першую сусветную вайну;

6) выявіць паняцце спецыфічнай інклюзіўнасці, а таксама яе мастацкую рэпрэзентацыю, у беларускай ваеннай прозе цэлага XX ст. на матэрыяле тэкстаў з адсылкамі да падзей Першай сусветнай вайны.

Метады даследавання. У працы выкарыстаны комплексны падыход, які ўключае ў сябе параўнальна-гістарычны і гісторыка-кантэкстуальны метады, а таксама прыёмы семіятычнага вывучэння літаратурных тэкстаў.

Навуковая навізна даследавання. Створана інавацыйная мадэль для кампаратыўнага вывучэння культурных традыцый, сфарміраваных у Еўропе і Амерыцы, шляхам вылучэння рэзанансных матываў на аналагічных структурных узроўнях у нацыянальна-спецыфічных літаратурах. Упершыню праведзены паслядоўны і шматузроўневы параўнальна-гістарычны аналіз беларускай і амерыканскай прозы пра Першую сусветную вайну, на аснове якога створана і апрабавана актуальная метадыка кампаратыўнага вывучэння тых мастацкіх тэкстаў, што з’явіліся ў аддаленых і асінхронных гісторыка-культурных традыцыях. Ажыццёўлена сучаснае прачытанне корпусу беларускіх і амерыканскіх тэкстаў, якія тэматычна звязаны з падзеямі 1914–1918 гг. (са скасаваннем стэрэатыпных трактовак «гісторыка-рэвалюцыйнай прозы» сацыялістычнага рэалізму, стэрэатыпаў аб «другаснасці» беларускай і амерыканскай прозы пра Першую сусветную вайну ў параўнанні з заходнееўрапейскай). Выяўлена і аргументавана пацверджана ўзаемасувязь паміж структурнымі ўзроўнямі рознакультурных мастацкіх тэкстаў і характэрнымі для іх групамі матываў, якія складваюцца ў канцэптуальныя матывуныя дамінанты.

Практычнае значэнне: матэрыялы і высновы дысертацыі актуальныя для інтэнсіўнага развіцця літаратуразнаўчай кампаратывістыкі; для стварэння новых тэарэтычных і навукова-практычных распрацовак, прысвечаных разгляду беларускай і замежнай літаратуры ў параўнальным вывучэнні.

Вынікі дысертацыі дапамагаюць абнаўленню прыёмаў вывучэння беларускай савецкай і амерыканскай класічнай прозы, прысвечанай падзеям пачатку ХХ ст. з улікам яе матывунага поля; новыя і ўдакладненыя ацэнкі 148 мастацкіх твораў пашыраюць дыяпазон айчынных даследаванняў ваеннай літаратуры. Распрацавана новае разуменне асноўных тэндэнцый развіцця беларускай літаратуры на тэму Першай сусветнай вайны ў кантэксце сусветнага мастацтва слова. У пашыраны навуковы ўжытак уведзены асобныя творы З. Бядулі, А. Гародні, У. Кэзэр, Д. Трамба і інш.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Вылучэнне спадчыны беларускіх пісьменнікаў, прысвечанай Першай сусветнай вайне, у асобны аб’ект навуковых росшукаў зрабілася магчымым толькі на сыходзе ХХ ст., пасля канцэптуальных змен у гістарычнай трактоўцы вучонымі падзей 1914–1918 гг., якія ў савецкі час разглядаліся выключна ў кантэксце крызісу Расійскай імперыі, а таксама першых год станаўлення савецкага ладу і дзяржаўнасці. Ідэйна-тэматычныя і ідэалагічныя абмежаванні, звязаныя з тэрмінам «гісторыка-рэвалюцыйная проза», вылучаным у межах сацыялістычнага рэалізму, істотна ўплывалі як на творцаў, так і на даследчыкаў беларускай літаратуры ў плане канцэптуалізацыі нацыянальнай рэфлексіі паводле Першай сусветнай вайны. Між тым яе падзеі (акупацыя беларускіх земляў, праходжанне па іх лініі фронту, масавае бежанства) пакінулі ў беларускай літаратуры значны плён, суадносны з аналагічнай спадчынай іншых літаратур

свету. Названыя новыя тэндэнцыі ў беларускім літаратуразнаўстве адмыслова адпавядаюць вектару развіцця заходнееўрапейскай, паўночна-амерыканскай і расійскай філалагічнай думкі. Навукоўцы-амерыканісты (Б. Бергонцы, Б. Брус, К. Гэндал, Ч. Кокер, Дж. Хэйток) імкнуцца да комплекснага разгляду твораў на гэтую тэматыку, што дапамагае ў пераадоленні стэрэатыпу пра другаснасць амерыканскай літаратуры пра сусветную вайну ў параўнанні з заходнееўрапейскімі. У адпаведнасці з гэтым імператывам у поле даследаванняў уваходзіць эпістальная спадчына, салдацкі наратыў, дзённікі і ўспаміны ўдзельнікаў вайны, нататкі медыцынскіх работнікаў і г.д. (незалежна ад нацыянальнай і гендарнай прыналежнасці, палітычных поглядаў персанажаў). Гэтыя матэрыялы ўзбагачаюць фактаграфію перыяду 1914 – 1918 гг., пашыраюць веды пра круггляд «чалавека з масы», уцягнутага ў вайну.

2. Эфектыўнае комплекснае вывучэнне беларускай і амерыканскай прозы забяспечваецца кампаратыўным аналізам вялікага масіву рознакультурных тэкстаў, аб'яднаных адной ідэйна-эстэтычнай скіраванасцю (тэмай Першай сусветнай вайны). Параўнальны аналіз рэалізуецца праз вылучэнне шэрагу структурных узроўняў, уласцівых кожнаму з вывучаных тэкстаў. Гэта ўзроўні форм і спосабаў мастацкай рэфлексіі паводле вайны аўтабіяграфічнага характару, этнамаркіровак і дзяржаўна-нацыянальных стэрэатыпаў, аўтарскіх інтэнцый і іх увасаблення ў беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну. Для больш дакладнага вызначэння мастацкіх адкрыццяў беларускіх і амерыканскіх аўтараў неабходна правесці шматвектарны аналіз асноўных матыўных груп у беларускай і амерыканскай прозе: ва ўласна літаратуразнаўчым, філасофска-псіхалагічным і ідэйна-эстэтычным аспектах.

3. Паводле ідэйна-тэматычнай спецыфікі беларускай і амерыканскай прозы пра падзеі 1914 – 1918 гг. вылучаецца шэраг характэрных для яе сэнсаўтваральных матываў: *вяртання, страчанага дзяцінства, вайны-авантуры, ініцыяцыі, вайны-працы, вайны-бойні, гвалту, марнатраўства, беззаконня, рабаўніцтва*; матывы *амбівалентнага «свайго-чужога», спецыфічнай адчужанасці, выкліканай этнічнымі і дзяржаўна-нацыянальнымі стэрэатыпамі, вайны-некла, салдата-пакутніка, вайны-снення, трызнення, псіхалагічнай траўмы, хваробы, вар'яцтва, абсурду, «смеху скрозь слёзы», вайны-памылкі, вайны-стыхіі, шалёнага руху, бадзяння, блукання па пакутах, вайны-трыгера* глабальных працэсаў.

4. Матыў вайна / навала-кантынуум быў (як сэнсава важкі ўстойлівы кампанент твора) сфармуляваны беларускай літаратурай у 1920 – 30-я гг. У прозе З. Бядулі, Ц. Гартнага, М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, Я. Коласа, К. Чорнага быў увасоблены бясконцы і непадзельны шэраг грамадска-палітычных, сацыяльных, нацыянальных і асабістых праблем персанажаў, якія маляваліся пісьменнікамі як гістарычна абумоўленыя, паўтаральныя і вызначальныя для быцця беларуса. Амерыканскія пісьменнікі Дж. Дос Пасас, У. Кэзэр, Д. Трамба, У. Фолкнер,

Э. Хемінгуэй і інш. стварылі сваю мастацка-светапоглядную канцэпцыю матыву вайна / навала-кантынуум, грунтуючыся на ідэалагемах, звязаных з «амерыканскай марай», якая ўплывала на быццё і бясконца памнажала экзістэнцыйныя пакуты персанажаў.

5. Матыў страчанасці, рэалізаваны ў мастацкай прозе як цэлы ідэйны і псіхалагічны комплекс, зрабіўся дамінантным для заходнееўрапейскай і амерыканскай прозы пра Першую сусветную вайну («Тры салдаты» Дж. Дос Пасаса, «Адзін з нашых» У. Кэзэр, «Смерць героя» Р. Олдынтана, «Вяртанне» Э.М. Рэмарка, «Бывай, зброя!» і «Фіеста» Э. Хемінгуэя). У беларускай літаратуры гэты матыв меў некалькі этапаў свайго развіцця. У 1920 – 30-я гг. айчынныя пісьменнікі (З. Бядуля, А. Гародня, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, Я. Колас, К. Чорны) сінхронна з еўрапейскімі і амерыканскімі аўтарамі тыпалагічна падобна ўвасаблялі наступствы аксіялагічнага крызісу, які радыкальна паўплываў на светапогляд удзельніка ці відавочцы падзей 1914 – 1918 гг. Але матыв страчанасці не мог знайсці свайго сістэматычнага ўвасаблення ў літаратуры, якая развівалася ў рэчышчы сацыялістычнага рэалізму. З 1960-х гг., дзякуючы творчасці А. Адамовіча, В. Быкава, І. Навуменкі, пачаўся другі, дыяхронны этап канцэптуалізацыі гэтага матыву, які ў беларускай прозе ў спалучэнні з матывам вайна / навала-кантынуум набыў форму культурнай універсаліі.

6. Беларуская проза, пачынаючы з 1920 – 30-х гг., паслядоўна выяўляе *інклюзіўнасць* у адлюстраванні Першай сусветнай вайны: не асобнае пазіцыянаванне тэмы, а яе ўключанасць, фонавую наяўнасць у больш шырокай тэматыцы мастацкага твора. Такую інклюзіўнасць ваеннай тэмы неабходна трактаваць як адну з магістральных рыс развіцця беларускай прозы мінулага стагоддзя. Пад інклюзіўнасцю ў беларускай літаратуры неабходна разумець сістэматычны зварот пісьменнікаў да адлюстравання войнаў, іншых маштабных грамадска-палітычных катаклізмаў, суадносных з вайной па разбуральнай сіле, бо яны вызначаюць для беларуса практычна ўсе праявы асабістага, нацыянальнага і агульначалавечага быцця. Гіпертрафаванасць ваеннага складніку ў беларускай мастацкай літаратуры звязана з названай спецыфікай гістарычнага працэсу на тэрыторыі Беларусі ў XX ст.

Асабісты ўклад саіскальніка

Дысертацыя з'яўляецца вынікам самастойнага даследавання. Усе палажэнні і высновы маюць арыгінальны характар. Публікацыі па тэме работы напісаны без сааўтараў і адлюстроўваюць асабісты ўклад саіскальніка ў вывучэнне гісторыі беларускай і амерыканскай літаратур XX ст. Пераклад на беларускую мову англамоўных цытат з мастацкіх тэкстаў, дзённікаў і лістоў пісьменнікаў, навуковых прац замежных навукоўцаў выкананы аўтарам дысертацыі.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Даклады і паведамленні па тэме дысертацыйнай працы былі зроблены на *міжнародных кангрэсах*: Першым міжнародным навуковым кангрэсе беларускай культуры (Мінск, 2016);

міжнародных навуковых канферэнцыях: Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Гендар і праблемы камунікатыўных паводзін» (Полацк, 2016); Гарэцкіх чытаннях «Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць» (Мінск, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020); Міжнароднай канферэнцыі «Войны і катастрофы XX стагоддзя і іх асэнсаванне ў беларускай, рускай і сусветнай літаратурах» (Полацк, 2014); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні» (Мінск, 2014); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Этот день мы приближали, как могли ...» (да 70-годдзя Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне і заканчэння Другой сусветнай вайны) (Мінск, 2015); Міжнароднай канферэнцыі «Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці ў адлюстраванні беларускай, рускай і замежнай літаратур» (Полацк, 2015); XII Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай» (да 750-годдзя Дантэ Аліг'еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча) (Мінск, 2015); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства» (да 120-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы) (Мінск, 2016); III Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў» (Полацк, 2016); XXV Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Культура і літаратура Амерыкі і Еўропы: погляд з XXI стагоддзя», (Мінск, 2016); VIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Мова – літаратура – культура (да 90-годдзя прафесара Льва Міхайлавіча Шакуна)» (Мінск, 2016); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі» (Мінск, 2016, 2018); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў» (Мінск, 2016, 2017, 2018, 2019); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «XI Карпаўскія чытання» (Мінск, 2017); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Аксіялагічны дыяпазон мастацкай літаратуры» (Віцебск, 2017, 2020); XXVI Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Інтэртэкстуальнасць, міждысцыплінарнасць і міжкультуралізм у літаратуры і культуры Амерыкі і Еўропы» (Мінск, 2017); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Актуальныя праблемы вывучэння і выкладання англамоўнай літаратуры» (Мінск, 2017); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Рэвалюцыі і грамадзянскія войны ў лустэрку сусветнай літаратуры» (Полацк, 2017); V Міжнародных Скарынаўскіх чытаннях, прысвечаных 500-годдзю беларускага кнігадрукавання (Мінск, 2017); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Беларуская гістарычная літаратура: жанры, характары, праблемы» (Мінск, 2018); XXVII Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Перазовы эпох у літаратуры і культуры Амерыкі і Еўропы» (Мінск, 2018); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Беларусь у полімі Першай сусветнай вайны» (Мінск, 2018); Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Жыццё мовы ў культуры і соцыуме» (Мінск, 2019); XXVIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Падарожжа як пошук сябе ў све-

це літаратуры і культуры Амерыкі і Еўропы» (Мінск, 2019); V Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Моўная асоба і эфектыўная камунікацыя ў сучасным полікультурным свеце» (Мінск, 2019); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Сусветная літаратура ў станаўленні: скрыжаванні – кантакты – пасрэднікі» (Полацк, 2020); Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Нацыянальны характар і сродкі яго ўвасаблення ў культуры і мове ва ўмовах мульцікультурнага асяродку» (Полацк, 2020). Усяго – 39 канферэнцый.

Вынікі даследавання выкарыстоўваюцца пры выкладанні ў Полацкім дзяржаўным універсітэце дысцыплін «Беларуская літаратура», «Гісторыя літаратуры краіны вывучаемай мовы», «Гісторыя замежнай літаратуры» для студэнтаў спецыяльнасці «Рамана-германская філалогія».

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыйнага даследавання знайшлі адпаведнае ў 69 публікацыях: 2 магнаграфіях (32,1 арк.), 29 артыкулах у навуковых часопісах, рэкамендаваных ВАК Беларусі (16,8 арк.), 6 артыкулах у замежных навуковых выданнях (3 арк.), 5 артыкулах у зборніках навуковых работ (2,7 арк.), 27 матэрыялах канферэнцый (8,6 арк.). Агульны аб'ём апублікаваных матэрыялаў складае 63,2 аўтарскіх аркуша.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, пяці глаў, заключэння, бібліяграфічнага спісу (565 адзінак, з іх спіс выкарыстаных крыніц змяшчае 496 адзінак, спіс публікацый саіскальніка – 69 пазіцый). Агульны аб'ём дысертацыі – 281 с., асноўны тэкст займае 202 с., спіс літаратуры – 39 с., дадатак – 40 с.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ПРАЦЫ

У першай главе «Пазіцыянаванне тэмы Першай сусветнай вайны ў літаратурных традыцыях Беларусі і Амерыкі» аналізуюцца звязаныя з тэмай дысертацыі тэарэтычныя пытанні.

У раздзеле 1.1 «**Спецыфіка пазіцыявання тэмы Першай сусветнай вайны ў беларускай літаратуры**» вызначаецца корпус твораў, прысвечаных падзеям 1914 – 1918 гг.; тлумачацца экстралітаратурныя фактары, якія абумовілі адноснаю незапапрабаванасць дадзенай тэмы ў 1920 – 30-я гг. Адзначаецца, што Першая сусветная вайна ў беларускай літаратуры, насуперак стэрэатыпу пра мінімальную колькасць прозы з гэтай тэмай у Беларусі, атрымала яскравую спецыфічную прэзентацыю: згадкі пра яе найчасцей аказаліся ўключанымі ў тэксты з іншай вядучай тэмай. Нягледзячы на кан'юнктурную незапапрабаванасць тэматыкі, звязанай з Першай сусветнай, у 1920 – 30-я гг., беларускія літаратары інкарпаравалі яе ў творы, дзе акцэнт рабіўся на іншых сацыяльных працэсах. Так нараджаліся значныя рысы беларускай ваеннай літаратуры: яе

інклязіўнасць і сінкрэтычнасць. Часцей за ўсё вайна ўваходзіла ў сюжэты як трыгер, «апошняя кропля», што выклікала рэвалюцыйную хвалю ў Расійскай імперыі («Набліжэнне» З. Бядулі, «Затока ў бурах» Я. Відука (Я. Скрыгана), «Сокі цаліны» (квадры III, IV) Ц. Гартнага, «Сцежкі-дарожкі» М. Зарэцкага, «Крывавы вір», «На шляхах волі» Я. Коласа, «На чырвоных лядах» М. Лынькова, «Бацькаўшчына» і «Пошукі будучыні» К. Чорнага).

Наступныя пакаленні беларускіх літаратараў не забываліся на падзеі 1914 – 1918 гг. якія паўставалі на вялікай часовай адлегласці. Гэта дазволіла вызначыць ролю Першай сусветнай у кантэксте рэвалюцыі 1917 г., станаўлення айчыннай дзяржаўнасці, Польшка-савецкай вайны (1919 – 1921), калектывізацыі, беларусізацыі, рэпрэсій 30 – 40-х гг. XX ст., Вялікай Айчыннай, пасляваеннага ўздыму гаспадаркі, Чарнобыля з яго эвакуацыямі і новым маштабным бежанствам. Панарама жыцця (з Першай сусветнай уключна) паўстала на старонках твораў вялікіх пражаных жанраў: «Вецер веку» І. Гурскага, «Чужая бацькаўшчына» В. Адамчыка, «Петраград – Брэст» І. Шамякіна, «Пабуджаныя» Г. Далідовіча, «Бежанцы» В. Карамазава, «Расія» У. Гніламёдава.

Пазіцыянаванне тэмы Першай сусветнай вайны ў беларускай літаратуры падзяляецца на два этапы. Айчынныя мастацкія слова, якія ў 20 – 30-я гг. XX ст. пісалі пра Першую сусветную, у пераважнай большасці зафіксавалі яе праявы ў дачыненні да звычайнага чалавека, засяродзіліся на будзённасці: мабілізацыі, сутыкненні з акупным побытам і сродкамі масавага знішчэння, адносінах з вышэйшымі чынамі, шпітальным жыцці, бежанстве, перажыванні аксіялагічнага крызісу. У сукупнасці твораў пра 1914 – 1918 гг. дэтальна разгледжана, як час, абставіны, вопыт персанажаў трансфармавалі вобраз ворага. Творы наступнага этапу, якія пабачылі свет у другой палове XX ст., вызначаліся спробай упісаць падзеі Першай сусветнай у нацыянальна-маркіраваны гістарычны кантэкст. Абодва этапы літаратурна-мастацкага асэнсавання 1914 – 1918 гг. мелі канцэптуальна значную кропку судакранання, звязаную з матывам вайна / навалакантынум, аднолькава значным і для З. Бядулі, М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, і для Л. Дайнекі, В. Карамазава, А. Якімовіча.

У раздзеле 1.2 «**Ступень даследаванасці тэмы Першай сусветнай вайны беларускім літаратуразнаўствам**» адзначаецца, што аб'ёмны мастацкі матэрыял спарадзіў не менш разгалінаваную сістэму навуковых прац пра падзеі 1914 – 1918 гг. Піянерамі на шляху асэнсавання айчыннай прозы, прысвечанай Першай сусветнай, былі М. Гарэцкі («Гісторыя беларускае літаратуры», «Маладняк за пяць гадоў. 1923 – 1928») і Л. Клейнбарт («Маладая Беларусь»). У адпаведнасці з экстралітаратурнымі фактарамі дадзеная тэма выпала з поля актуальных навуковых даследаванняў ужо на пачатку 1930-х гг.

Пасля рэабілітацыі М. Гарэцкага (1957) пачынаецца вяртанне яго літаратурнай спадчыны (у тым ліку на ваенную тэматыку) да чытача і даследчыка. Спецыфічнае пазіцыянаванне тэмы Першай сусветнай у прозе гэтага аўтара

асэнсавана ў працах А. Адамовіча, Г. Адамовіч, Д. Бугаёва, В. Каваленкі, Г. Кажамякіна, М. Кенькі, М. Мушынскага, Е. Лявонавай, Т. Тарасавай, М. Тычыны.

Грамадска-палітычныя змены на мяжы 1990-х гг. паспрыялі актыўнаму вяртанню з нябыту ў літаратурны працэс Беларусі шэрагу важных імёнаў і твораў, звязаных з тэмай Першай сусветнай («Набліжэнне» З. Бядулі, «Варта на Рэйне» А. Гародні і інш.). Паралельна пераасэнсоўваецца мастацкая сістэма тэкстаў, што даўно сталі класікай, але адсылкі ў іх да падзей «старой вайны» даследчыкамі не вылучаліся і не вывучаліся (проза Ц. Гартнага, М. Зарэцкага, Я. Коласа, К. Крапівы і інш.). Вызначаюцца асобныя тэндэнцыі развіцця прозы на гэтую тэму, вылучаюцца тыя мастацкія прыёмы (мантаж, спалучэнне дакументальнага і мастацкага складнікаў) і матывы (страчанага маленства, «смеху скрозь слёзы», салдата-ахвярнага агнца і інш.), якія дазволілі беларускім пісьменнікам увасобіць атмасферу татальнай вайны. Названаму сегменту айчыннай літаратуры (з канкрэтным адлюстраваннем падзей 1914 – 1918 гг.) прысвечаны працы Г. Адамовіч, Е. Лявонавай, П. Васючэнкі, А. Макміліна, В. Максімовіча, М. Мушынскага, Л. Сіньковай, Т. Тарасавай, Г. Тычко, М. Тычыны і інш.

У раздзеле 1.3 «**Спецыфіка пазіцыянавання тэмы Першай сусветнай вайны ў амерыканскай літаратуры**» адзначаецца, што 20 – 30 гг. ХХ ст. – час інтэнсіўнага развіцця амерыканскай ваеннай літаратуры, якая засвойвала новыя канцэпцыі, каб распавесці пра досвед грамадзяніна ЗША на Першай сусветнай; падкрэсліваецца, што за выключэннем асобных твораў Э. Хемінгуэя, Дж. Дос Пасаса, Э.Э. Камінгса, У. Фолкнера асноўная маса кніг, прысвечаных 1914 – 1918 гг., усё яшчэ застаецца *'terra incognita'* для літаратуразнаўцаў і чытачоў. У раздзеле аналізуецца досвед некалькіх груп пісьменнікаў: «джэнтльменаў-кіроўцаў», якія, пачынаючы з 1930-х гг., асацыююцца са «страчаным пакаленнем» (Дж. Дос Пасас, Э.Э. Камінгс, М. Каўлі, Э. Хемінгуэй); празаікаў-«камбатантаў» (Т. Бойд, В. Марч, Л. Столінгс); аўтараў-прапагандыстаў (К. Даўсан, Н.П. Даўсан, Дж. Томасан, А. Трэйн, А. Эмпі). Паралельна пазіцыянавана спадчына амерыканскіх пісьменніц У. Кэзэр і Э. Уортан, а таксама М. Шыпман-Эндроз, С. Бэйтс, Э. Кэлі, Г. Мэйсан, А. Найлен. Унікальную плынь утварае проза, звязаная з лёсам афраамерыканскіх салдатаў у Еўропе: І. Вільямс, В. Вайт, Н. Ларсэн, Р. Фішар. Адзначаюцца іншыя спробы класіфікацыі амерыканскіх твораў пра Першую сусветную вайну: напрыклад, у адпаведнасці з выяўленым мастацкім метадам вылучаюцца кнігі пісьменнікаў-«традыцыяналістаў» (К. Даўсан, Н.П. Даўсан, Дж. Томасан, А. Эмпі, Э. Шыпман-Эндроз) і аўтараў-мадэрністаў (Т. Бойд, Дж. Дос Пасас, Л. Столінгс, У. Фолкнер, Э. Хемінгуэй).

Раздзел 1.4 «**Ступень даследаванасці амерыканскай ваеннай літаратуры ў сучасным літаратуразнаўстве**» прысвечаны асноўным навуковым канцэпцыям вывучэння амерыканскай прозы і паэзіі пра Першую сусветную вайну. Багаты мастацкі матэрыял запатрабаваў класіфікацыі: паводле экстралітаратурных фактараў (наяўнасць ці адсутнасць вайсковага вопыту ў прыватнага

аўтара) – працы А. Вернона, К. Гэндала; у адпаведнасці з уласналітаратурнаўчымі крытэрыямі (тэматыка, праблематыка твора, спецыфіка сюжэтабудовы і сістэмы персанажаў) – кнігі С. Вотчэл, К. Нэнка, В. Сэнборна, Х. Хатчысан і інш.

Паняцце «страчанае пакаленне» займае асаблівае месца ў сучаснай навуцы. Літаратурнаўцы, гісторыкі, сацыёлагі з розных краін карыстаюцца ім, асвятляючы пераважна наступствы 1914 – 1918 гг. Часцей заўважаецца аморфнасць тэрміна. Павярхоўнае вывучэнне «страчанасці» прыводзіць да таго, што філолагі яднаюць ідэйна і тэматычна адрозную спадчыну творцаў з Еўропы і ЗША (Дж. Дос Пасаса, Р. Олдынтана, А. Барбюса, Э.М. Рэмарка і інш.). Шэраг замежных і айчынных навукоўцаў (Л.Р. Броер, Дж.Д. Волзэр, Е. Лявонава, К. Монк, Л. Сінькова, В. Талмачоў, П. Топер, Ф. Янг) заўважылі разнапланавасць і пісьменніцкіх лёсаў, і кніг, якія, паводле іх апанентаў, утварылі такое адзінства.

Прысутнасць у беларускай літаратуры паралелей з літаратурай «страчанага пакалення» варта разглядаць у двух планах. Сінхронна (1920 – 30-я гг.) прасочваюцца пэўныя тыпалагічныя сувязі: разважанні пра аксіялагічны крызіс, абвостраны падзеямі сусветнай вайны; пошукі персанажамі новых быццёвых арыенціраў (кнігі З. Бядулі, А. Гародні, Ц. Гартнага, М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, К. Чорнага). У плане дыяхраніі назіраюцца і генетычныя, і тыпалагічныя сыходжанні з прозай «страчаных» (асобныя ідэйна-тэматычныя дамінанты ў творах В. Быкава, І. Навуменкі).

У главе 2 «**Спецыфіка ўвасаблення Першай сусветнай вайны яе ўдзельнікамі і выдавочцамі з Беларусі і ЗША**» разгледжаны ў той ці іншай ступені аўтабіяграфічны наратыў як падстава для кампаратыўнага вывучэння мастацкіх структур з розных тэкставых масіваў, што дазволіла вылучыць сістэму матываў, характэрных для абедзвюх літаратурных традыцый.

У раздзеле 2.1 «**Першая сусветная вайна ва ўспрыняцці вяскоўца ў прозе С. Баранавых**» адзначаецца, што тэма Першай сусветнай не стала скразной для прозы С. Баранавых. У той жа час пісьменнік здолеў зрабіць шэраг акцэнтаў, якія значна пашырылі малюнак навалы ў адлюстраванні айчынных мастакоў слова. Увага аўтара звернута на «прафанае» ўспрыманне навалы-кантынуума («Каля Гіляравай студні»), псіхалогію персанажа-вайскоўца, назаўжды траўмаванага вайной («Новая дарога»), вопыт дзіцяці, якое патрапіла на бежанскія шляхі («Калі ўзыходзіла сонца»; варыяцыі матываў вайны-руху і страчанага маленства). С. Баранавых эксперыментавалі з формай твора, уключыўшы ў аповесць «Калі ўзыходзіла сонца» эпістальны складнік. Пісьменнік увасобіў вопыт пашырэння светапоглядных і мысленых абсягаў шараговага чалавека, увасобіў матывы вайны-пекла і вайны-бойні.

Раздзел 2.2 «**Матыў чужароднасці вайны і забойства ў творчасці З. Бядулі**» прысвечаны інтэнсіўнаму мастацкаму асэнсаванню пісьменнікам Першай сусветнай, якое ішло ў некалькіх канцэптэуальных кірунках. Кнігі аўтара прасякнуты пафасам адмаўлення вайны. Пісьменнік закранаў балючыя пытанні:

працэс ператварэння «свайго» ў «чужога», вынішчэнне чалавечнасці («Набліжэнне»). Мастацкія здабыткі Змітрака Бядулі спалучаюцца з адсылкамі да беларускай ваеннай прозы (Ц. Гартны, М. Гарэцкі) і тыпалагічнымі сыходжаньнямі з творамі замежных аўтараў (Э. Бландэн, Э. Хемінгуэй, Э. Юнгер). Матывы чужароднасці вайны і вайны-гульні / звыроднай працы, распрацаваныя З. Бядулем у аповесці «Набліжэнне», апавяданні «Туга старога Міхайлы» і вершах з аналагічным пафасам «Мяцежнік», «Ад крыві чырвонай», «Не мы ...», «І будзе на палях трывожная работа», «Браты», «Арліхі», «І сотнямі тысяч», «Юда жэніцца», «То не хаты, а курганы ...», «Шатан смерці», «Сухавеі», «Ты слязамі і крыжамі ...», «У зімовую ноч», «Вайна», вынікаюць як з непасрэднага вопыту мастака слова, так і з шэрагу больш універсальных народных уяўленняў і творча пераасэнсаванай папярэдняй літаратурнай спадчыны.

У раздзеле 2.3 **«Прыватны і ўніверсальны складнікі навалы-кантинуума ў апавяданні “У поплавах” А. Гародні»** згаданы твор аналізуецца як асобная годная старонка ў гісторыі беларускай ваеннай прозы XX ст., што ілюструе патэнцыял айчынай літаратуры пра Першую сусветную. Падкрэсліваецца, што апавяданне ўвабрала шэраг прыкмет, характэрных і для беларускай, і для замежнай мастацкай баталістыкі: матывы вайны-руху і звыроднай працы, «свайго» і «чужога», малюнкi лёсавызначальнай ролі выпадку, міжэтнічных і моўных стасункаў у войску. А. Гародня ўзбудзіў лакальны эпізод вайны да агульначалавечага маштабу, робячы жыццё і пагібель галоўнага героя сімвалам марнай смерці ахвяр, якія не паспелі ўсвядоміць сваю ролю на полі бою. Паказальнай з’яўляецца экспрэсіянісцкая манера выкладу матэрыялу, якая добра стасуецца з аб’ектам адлюстравання: калейдаскапічным жыццём падчас вайны.

У раздзеле 2.4 **«Матыў вайны як эрзац-жыцця ў творах А. Гародні і М. Гарэцкага»** адзначана, што вывучэнне твораў А. Гародні немагчыма ў адрыве ад класікі беларускай літаратуры пра Першую сусветную – прозы М. Гарэцкага. Чужароднасць падзей 1914 – 1918 гг. яскрава акрэслена абодвума пісьменнікамі (дзякуючы выкарыстанню некалькіх сэнсава насычаных матываў). Алагічнае (у параўнанні з папярэднім існаваннем) быццё падавалася як эрзац-жыццё, больш падобнае да сюррэалістычнага снення. Пісьменнікі звярнулі ўвагу на адну з сутнасных рыс такога жыцця: яго шалёны рух да нейкай неўсвядомленай мэты (ці то нараджэння новага грамадскага ладу, ці то да канчатковага ўзаемавынішчэння).

Раздзел 2.5 **«Матыўнае поле ваеннай прозы М. Гарэцкага»** прысвечаны комплекснаму аналізу твораў беларускага класіка пра Першую сусветную. Адзначаецца, што ў першай трэці XX ст. М. Гарэцкі ўвасобіў галоўны вектар развіцця беларускай ваеннай прозы: яе гуманістычны пафас, выкарыстанне «двайной опыці» – прыватнага і агульначалавечага, каб перадаць супярэчлівы характар эпохі, прытчавасць аповеду, спалучэнне дакументальнага і мастацкага складнікаў, якія ўзаемапранікаючы дазвалялі чытачу рэканструяваць аўтэнтчны

малюнак вайны. Класік беларускай літаратуры пазнаёміў сусветную баталістыку з новым тыпам персанажа: беларусы (сяляне, мяшчане, інтэлігенты ў першым пакаленні) пераадольвалі наступствы не толькі ўласна баявых дзеянняў, але і нацыянальнага ўціску. М. Гарэцкі засведчыў патэнцыял твораў розных жанраў (ад абразка да хронікі) для ўвасаблення ўзброенага канфлікту, распрацаваў скразную для айчыннай літаратуры XX ст. тэму бежанства. Цэнтральнае ў аповесці «Ціхая плынь» пытанне «за што?» трансфармавалася ў спадчыне А. Адамовіча, В. Быкава, І. Навуменкі, І. Чыгрынава і інш.

Ваенныя творы М. Гарэцкага вызначаюцца прысутнасцю ў іх пэўных матыўных універсальных і адметнасцей. Як і шэраг айчынных празаікаў (З. Бядуля, А. Гародня, Ц. Гартны, К. Чорны), якія ўвасаблялі падзеі Першай сусветнай, аўтар запісак «На імперыялістычнай вайне» распрацоўваў наступныя матывы: навала-кантынуум, вайна-гульня / звыродная праца / эрзац-жыццё / пачварнае сненне. М. Гарэцкі звярнуўся і да матываў «смеху скрозь слёзы» і «дзвюх душ», каб падкрэсліць нацыянальную спецыфіку ў асэнсаванні падзей 1914 – 1918 гг.

У раздзеле 2.6 «Рэцэпцыя матыву “вайна-праца” ў рамане “Сокі цаліны” Ц. Гартнага» прааналізаваны трэцяя і чацвёртая квадры рамана «Сокі цаліны», у якіх падкрэслена ўсеагульнасць праяў татальнай вайны: ад дзейнасці франтавога канвеера да функцыянавання механізма бежанства і існавання шпітальнай прасторы. Ц. Гартны заўважыў, што вайна-праца пачатку XX ст. руйнавала мірныя віды дзейнасці, пераносячы акцэнт са стваральнага на пькельнае і вынішчальнае (матыў макабр). Паводле логікі ўзброенага канфлікту працаўнік ператвараўся ў салдата: вылучаліся ўласна вайсковец, што трываў у акопе на фронце, і рабочы, які «змагаўся» на фабрыцы ў тыле. Удзел у сусветнай бойні гэтых груп персанажаў падаваўся прыблізна аднолькавым па значнасці. Празаік падкрэсліваў, што селянін-працаўнік, ідучы ў выгнанне, ператвараўся ў маргінала, адарванага не толькі ад гаспадаркі з яе штодзённымі патрэбамі, але і ад спрадвечнага жыццёвага ладу. Падобныя дзейныя асобы радзей атаясамлівалі вайну з працай, хутчэй адносячы ўзброены канфлікт да шэрагу стыхійных бедстваў (матыў павязі вайны з прыроднай стыхіяй).

У раздзеле 2.7 «Асэнсаванне навалы-кантынуума персанажам-інтэлігентам у рамане М. Зарэцкага “Сцежкі-дарожкі”» падкрэсліваецца, што калейдаскапічная змена гістарычных падзей адбілася на апаведзе: апавядальніку складана спыніцца на нейкай кропцы, якая б натуральна скончыла пэўныя сюжэтныя лініі. На ўзроўні матыўнай прасторы гэта прыводзіла да яе ўшчыльнення. Спецыфічнай рысай рамана «Сцежкі-дарожкі» стаў сімулятанны разгляд асноўных грамадска-палітычных працэсаў, што зніталіся ў свядомасці персанажаў, якія жылі ў плыні навалы-кантынуума. Вайна, рэвалюцыі, грамадзянскае ўзброенае супрацьстаянне, паводле М. Зарэцкага, справакавалі аксіялагічны крызіс, які не толькі знішчыў старыя каштоўнасці, але і папулярызаваў адаптыўнасць як аснову жыцця. Катаклізмы суправаджалася выбухам шавіністычных настрояў і абвастрэннем цікаўнасці да імагалагічных праблем.

Раздзел 2.8 «**Авантурыст у плыні вайны-кантынуума ў апавяданні “Балаховец” Я. Коласа**» прысвечаны аналізу вялікага апавядання «Балаховец», над якім Я. Колас працаваў двойчы: у 1929 і 1952 гг. Гэтым тлумачацца рознаскіраваныя рысы ў характарыстыцы цэнтральнага персанажа Івана Бадзейкі. З аднаго боку, выдавочны намер пісьменніка стварыць псіхалагічна змястоўны вобраз, рэалістычна паказаць чалавека з народнай масы ў вязьме глабальных падзей з матывамі *навала-кантынуум* і *блукання па пакутах*. З другога – неабходнасць вярнуцца да свайго тэксту і адрэдагаваць яго паводле прынцыпаў сацыялістычнага рэалізму. Калі абстрагавацца ад кантэксту 1910 – 20-х гг., то лёгка заўважыць, што Я. Колас дасканала валодае культурай белетрыстычнага сюжэтабудавання. Галоўны герой, які трапляе ў вір падзей, у свет з парушанымі законамі, мусіць напружваць сілы, змагаючыся за жыццё. Колас-рэаліст малюе, як народжанае вайной беззаконне абуджала ў чалавеку дэструктыўныя памкненні, актывавала прыхаванае жаданне зрабіць асацыяльны ўчынак, бо ў экстрэмальных абставінах можна было пазбегнуць пакарання.

У раздзеле 2.9 «**Спецыфіка ўвасаблення матыву ініцыяцыі ў прозе Дж. Дос Пасаса**» выказваецца меркаванне, што спадчына гэтага пісьменніка, прысвечаная падзеям Першай сусветнай, знітаная ў адзіны ідэйны комплекс дзякуючы матыву ініцыяцыі: вопыт асобы («Пасвячэнне аднаго маладога чалавека – 1917») саступіў месца перажытаму трыма больш-менш тыповымі грамадзянамі ЗША («Тры салдаты»), каб пазней узбуйніцца да малюнкаў нацыянальнага маштабу («ЗША»). Поруч з грамадска-палітычнымі працэсамі на радзіме (расавыя і рэлігійныя праблемы, крызіс «амерыканскай мары», пошукі альтэрнатывы, часцей за ўсё сацыялістычна афарбаваных, шляхоў упарадкавання амерыканскага жыцця), персанажы асацыявалі сваё пасвячэнне са знаёмствам з еўрапейскім быццём і новымі правіламі існавання на абсягах былой Расійскай імперыі. Вопыт Дж. Дос Пасаса адбіўся на яго канцэпцыі Першай сусветнай, што паўстала як татальная невылечная хвароба, якая апанавала і асобнага індывіда, і розныя нацыі на абодва бакі акіяна. Праявамі падобнага паталагічнага стану пісьменнік лічыў цензуру, дасягненні прапагандысцкай машыны, пачуццё адчужанасці, што нараджалася ў чалавека, які знаёміўся з сутнаснымі праявамі ваеннай катастрофы. Адметнымі былі матывы ініцыяцыі і вайны-хваробы, якія адначасова характарызавалі і прыватна амерыканскі, і агульначалавечы погляд на татальную вайну.

У раздзеле 2.10 «**Асэнсаванне вайны-кантынуума ў рамане “Джоні ўзяў стрэльбу” Д. Грамба**» адзначаецца, што гэты твор мае шэраг разыходжанняў з кнігамі прадстаўнікоў «страчанага пакалення». У выпадку з галоўным героем рамана «Джоні ўзяў стрэльбу», чыё цела вайна пакалечыла максімальна, да расчаравання ў каштоўнасцях цывілізацыі далучылася адмоўнае стаўленне да таго «звычайнага» чалавека, які ў большасці выпадкаў страціў здольнасць да сапраўднай спагады, стаўшы паслужлівым прыдаткам ваеннай машыны. Ката-

страфізм эпохі Першай сусветнай на лакальным узроўні падкрэслены калецтвам персанажа, які захаваў толькі кагнітыўную функцыю. Яго розум паўстаў як адмысловае месца дзеяння, якое акрэслена псіхічнай актыўнасцю Джо, дынамікай яго думак і эмоцый, перш за ўсё звязаных з працэсам самаідэнтыфікацыі. Падарожжа ў глыбіні ўласнай душы дазволіла галоўнаму герою рамана Д. Трамба выжыць і сфармуляваць сваё крэда (пазбавіцца ад цяжару ілюзій і псеўдакаштоўнасцей, навязаных соцыумам). Аўтар рамана знайшоў найбольш прыдатны сродак мастацкага ўвасаблення ўнутранага жыцця персанажа, удала спалучыўшы ўнутраныя маналогі з алагічнай «плынню свядомасці», у якой выразна гучаць матывы салдата-ахвяры: раскаянага і адрынутага, не пачутага Хрыста.

Радзел 2.11 «**Амерыканскі салдацкі наратыў з матывамі ініцыяцыі ў зборніку “Рэха адтуль”**» прысвечаны адмысловаму жанру амерыканскай літаратуры, што знаходзіцца на мяжы зацікаўленняў гісторыкаў, сацыёлагаў, літаратуразнаўцаў, медыкаў. Апаведы ад першай асобы, змешчаныя ў зборніку «Рэха адтуль», стваралі альтэрнатыўную версію падзей, знаёмых па падручніках, спецыяльных даследаваннях і класічных амерыканскіх творах пра падзеі 1914 – 1918 гг. Асабістая версія вайны прываблівала спавядальнай інтанацыяй і немудрагелістымі назіраннямі за Першай сусветнай: пачынаючы ад побытавых дэталей і адносін да ворага і заканчваючы згадкамі пра нараджэнне новых каштоўнасцей (кшталту франтавога таварыства). Прастата тэкстаў спалучалася са складанай канцэпцыяй зборніка: рэдактары спалучалі фрагменты, адрозныя па стылістычных, моўных і ідэйных характарыстыках. Утваралася новая еднасць, што тыпалагічна нагадвала зборнік «У наш час» Э. Хемінгуэя і трылогію «ЗША» Дж. Дос Пасаса. Разам з прафесійнымі літаратарамі аўтары нататак спрабавалі высветліць, наколькі Першая сусветная адбілася на псіхіцы і самасвядомасці чалавека, вызначыць зменены адносін да ворага і суграмадзян, якія засталіся на радзіме. Калі «літаратары з медыцынскіх войскаў» мэтанакіравана крытыкавалі амерыканскі варыянт грамадскага ўпарадкавання, то аўтары салдацкага наратыву нівеліравалі праблемныя сітуацыі, у большасці выпадкаў падтрымлівалі «амерыканскую мару». Адначасова, прадстаўнікі абодвух груп паслядоўна ўвасаблялі матывы ініцыяцыі, вайны-бойні, цікавасці да чужога.

У главе 3 «**Этнамаркіроўкі і дзяржаўна-нацыянальныя стэрэатыпы ў беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну**» падкрэслена, што для кампаратыўнага вывучэння беларускай і амерыканскай прозы канцэптually значным з’яўляецца той тэкставы ўзровень, на якім лакалізаваны вобразныя выявы этнамаркіровак і дзяржаўна-нацыянальных стэрэатыпаў у прозе пра Першую сусветную. Аналіз гэтых выяў дазваляе вылучыць разгалінаваную групу матываў цікавасці да «чужога» ў негамагенных вайсковых частках, дзе ваююць людзі самых розных нацыянальнасцей. Сэнсавай значнасцю вылучаюцца матывы ўзаемнай нянавісці / непрымання і падазронасці, узгадаваных стэрэатыпнымі ўяўленнямі пра ворага (яўрэя-шпіёна, немца-боша);

яны спалучаны з матывамі роўнасці «сваіх» і «чужых» перад тварам смерці на татальнай вайне; дэвальвацыі жыцця; адчужэння асобы; уцёкаў ад жахаў вайны любымі сродкамі.

У раздзеле 3.1 «**Пераасэнсаванне міфалагем ў беларускай прозе пра Першую сусветную вайну**» сістэмны зварот айчынных пісьменнікаў у XX ст. да фальклору з яго трывалымі этнамаркіроўкамі і стэрэатыпамі характарызуецца як важная заканамернасць: гэта адзін з адмысловых спосабаў пераадолення наступстваў дыскрэтнага развіцця беларускага мастацтва слова на працягу мінулых эпох. У творах на ваенную тэматыку спалучаюцца вобразы з уласна-беларускай вуснай народнай творчасці (сонца, рака, хата, крывавае малацьба, мяжа) і Бібліі (Іоў, Галгофа, Хрыстос, голуб, агнец). Паказальна, што хрысціянскі і язычніцкі складнікі не страцілі сваёй актуальнасці і мастацкага патэнцыялу, увайшлі ў складаны дыялог з раннесавецкімі ідэалагэмамі (чырвоны Кастрычнік, класавая барацьба, інтэрнацыяналізм, калектывізацыя і інш.). Паралельна празаікі распрацоўвалі тэму народнай міфатворчасці часоў вайны-кантынума, якая дазваляла актуалізаваць і напоўніць новым зместам уяўленні пра «сваё» і «чужое» («На этапе» М. Гарэцкага, «Набліжэнне» З. Бядулі).

У раздзеле 3.2 «**Нацыянальна маркіраваныя вобразы ў межах апазіцыі “свой-чужы” ў беларускай прозе з тэмай Першай сусветнай вайны**» сцвярджаецца, што на працягу XX ст. беларускія празаікі звярталіся да вобраза немца, спрабуючы расказаць пра яго разнапланавы: як пра ворага (кайзераўца, гітлераўца), ахвяру вайны, палоннага. Нягледзячы на ідэалагічныя абмежаванні, мастакі слова спрабавалі застацца аб’ектыўнымі ў адлюстраванні персанажаў-немцаў (спадчына А. Гародні, Ц. Гартнага, М. Гарэцкага, Э. Самуйлёнка, пазней А. Адамовіча, В. Быкава, І. Чыгрынава). На працягу ўсяго стагоддзя празаікі звярталі ўвагу на некалькі канцэптually значных матываў: амбівалентныя матывы ўзаемнай нянавісці і цікаўнасці да чужога, аналагічнасці бойні на дзвюх сусветных войнах. Існаванне ў межах Расійскай імперыі, пазней – СССР, мела на ўвазе жыццё поруч з яўрэямі, чый гістарычны лёс захапіў беларускіх пісьменнікаў, якія адчувалі неабходнасць распавесці пра размаітыя праявы шавінізму. Так у нашай прозе з’явіліся згадкі пра яўрэя-«ўнутранага ворага» ў Расійскай імперыі часоў Першай сусветнай (кнігі З. Бядулі, М. Гарэцкага, М. Зарэцкага), пагромы (проза З. Бядулі, М. Зарэцкага, І. Гурскага). У матывунай прасторы ў дадзеным выпадку на першы план выходзіць сэнсава насычаны матыв «свой – чужы».

Раздзел 3.3 «**Вобразы палоннага, інтэрнаванага, вывезенага на прымусовую працу ў беларускай прозе пра Першую сусветную ў межах апазіцыі “свой-чужы”**» прысвечаны аналізу аповесцей і раманаў Ц. Гартнага, М. Гарэцкага, Л. Дайнекі, Я. Коласа, М. Машары, К. Чорнага з названай скіраванасцю. Асабліва ўвага звернута на матывы стаўлення да асобы як да «нумара» і стаўлення да чалавечага жыцця як абсалюту. Гэтыя вядучыя матывы разві-

ваюцца ў сюжэтах разгледжаных твораў, багатых на драматычныя калізіі: спасціжэнне нявольнікам сутнасці «чужога» ў іншай краіне, выкрыццё стэрэатыпага мыслення «пераможцаў», высвятленне аксіялагічных устаноў чалавека ў анамальных абставінах (погляды на статус асобы, сэнс існавання, сяброўства, кахання), фармуляванне адносін да здрадніцтва (радзіме, іншым дзейным асобам ці сваім ідэалам), знаёмства з героямі-эмігрантамі і прадстаўнікамі іншых народаў – носьбітамі адрознага светапогляду. Эвалюцыя тэмы нацыянальных і этнічных стэрэатыпаў, адчутых і зразуметых беларусамі на вайне з яе рознымі сітуацыямі, заканамерна адбудзецца ў кнігах пра Другую сусветную: у прозе Я. Брыля («Птушкі і гнёзды»), В. Быкава («Альпійская балада», «Пакахай мяне, салдацік ...»), А. Адамовіча («Карнікі»), Б. Сачанкі («Засталіся толькі ўспаміны») і многіх іншых.

У раздзеле 3.4 «**Дзяржаўна-нацыянальныя стэрэатыпы вачыма амерыканца ў прозе пра Першую сусветную вайну**» падкрэсліваецца, што аналіз амерыканскай ваеннай прозы 20 – 30-х гг. XX ст. на ўзроўні этнамаркіровак і дзяржаўна-нацыянальных стэрэатыпаў пацвярджае матыўную разгалінаванасць адпаведнага кшталту ў творах Т. Бойда, У. Кэзэр, Дж. Дос Пасаса, Э. Хемінгуэя і інш. Першая сусветная інтэрпрэтуецца як канцэптuallyна значны для асобы і нават чалавецтва момант ініцыяцыі. Светапогляд персанажа выводзіўся на якасна новы ўзровень, бо нават фрагментарнае сутыкненне з еўрапейскай культурай, яе складанымі ўзаемаадносінамі «свайго» і «чужога» ды больш дэтальнае – з рэаліямі па сутнасці ідэйна чужой вайны – азначала рэвізію папярэдніх аксіялагічных устаноў. Вынікам ініцыяцыі на вайне зрабілася разбурэнне стэрэатыпаў тых дому, дзяржавы і свету, у якія хацелася вярнуцца. Пасля перажытага ў 1914 – 1918 гг. у мастацкай прозе трансфармаваўся вобраз салдата-амерыканца: ён больш не атаясамліваўся з рыцарам дэмакратыі і хрысціянства. Адначасова распрацоўвалася і постаць ворага, што хутчэй асацыявалася не з «чужым» немцам ці аўстрыйцам, а са «сваім»: з вышэйшым па званні, працаўніком трыбуналу. Развагі пра аксіялагічны крызіс, што напаткаў амерыканскі соцым у XX ст., працягнуты ў кнігах К. Вонегута, Н. Мэйлера, Дж. Хэлера.

У главе 4 «**Увасабленне матыву страчанасці ў беларускай і амерыканскай прозе XX ст. пра Першую сусветную вайну**» доказна сцвярджаецца, што ўзровень увасаблення дамінантнага матыву страчанасці (як комплексу рацыянальных і псіхалагічных інтэнцый) рэпрэзентатыўна рэалізаваны ў творчасці К. Чорнага, Э. Хемінгуэя, У. Фолкнера, У. Кэзэр і Э. Уортан.

У раздзеле 4.1 «**Пошукі страчанай Бацькаўшчыны ў часы навалы-кантынуума ў ваеннай прозе Кузьмы Чорнага з тэмай Першай сусветнай вайны**» падкрэслена, што пошукі Бацькаўшчыны – канцэптuallyна значная і скразная для ўсёй творчасці К. Чорнага тэма. Беларускі аўтар распрацоўваў яе ў філасофска-ўніверсальным, індывідуальна-прыватным, гістарычным і актуальным грамадска-палітычным рэчышчах. Проза пісьменніка адлюстравала змены ва

ўспрыманні такой катэгорыі, як Бацькаўшчына пад уплывам нараджэння і стаўлення савецкага ладу жыцця, які легітымізаваў сацыялістычную Радзіму. У гэтай Радзіме рабіліся маргінальнымі важнейшыя атрыбуты, яна была пазбаўлена пэўных нацыянальных рыс, якія падаваліся выключна ў заганным святле. У спадчыне класіка ўзнімалася праблема захавання станюўчага вобраза Бацькаўшчыны ў свядомасці моладзі, якая ў плыні войнаў, рэвалюцый, дэвальвацыі традыцый не засвойвала каштоўнасці сваіх продкаў, страчвала глыбінную повязь з уласнай зямлёй. Набыццё (захаванне) Бацькаўшчыны рэльефней паўставала падчас распрацоўкі малюнкаў навалы-кантынуума, тэмы бежанства і матыву страчанага маленства.

У раздзеле 4.2 «**Танатычныя матывы ў “Натуральнай гісторыі памерлых” Э. Хемінгуэя**» згадваецца, што ў амерыканскай літаратуры ўзбуйненне матыву страчанасці звязанае найперш з імем Э. Хемінгуэя, чья творчасць вызначаецца скразным характарам ваеннай тэматыкі ў эпісталах, журналісцкай працы і літаратурана-мастацкай спадчыне лаўрэата Нобелеўскай прэміі. Увасабленне Першай сусветнай у кантэксце іншых узброеных канфліктаў мінулага стагоддзя раскрывала наступныя моманты: асвятленне праблемы самаідэнтыфікацыі ў свеце, апанаваным аксіялагічным крызісам; эвалюцыя адносін да вайны як авантуры і выпрабавання мужчынскай годнасці і як прыкрага, але неабходнага марнатраўства; пераадоленне жадання заключыць «сепаратны мір» ва ўмовах барацьбы за чалавечнасць; абавязку па захаванні гуманістычных каштоўнасцей. Уяўленні пра вайну з танатычнымі матывамі яскрава паўстаюць на старонках кніг Э. Хемінгуэя, дзякуючы звароту да «натуральнай гісторыі памерлых», – адмысловай аўтарскай метафары-формулы чалавечага быцця ў XX ст.

У раздзеле 4.3 «**Альтэрнатыўная прастора вайны ў рамане “Прытча” У. Фолкнера**» засведчана, што твор вызначаўся адмысловымі адносінамі да ваеннай тэматыкі, якая даўно стала скразной у амерыканскага мастацтва слова. У. Фолкнер не здаволіўся выключна аповедам пра рэальныя гістарычныя падзеі. Ён «скарэктаваў» падзеі Першай сусветнай. Уяўнае замірэненне дазволіла пісьменніку разважаць і пра прыватнае (1914 – 1918 гг., іх рэцэпцыя ў Еўропе і ЗША), і агульначалавечае (алюзіі на біблейскі сюжэт). Аўтар распрацаваў матыў бясконцасці вайны, падкрэсліваючы выключную працягласць баявых дзеянняў, грамадска-палітычных змен, падрыхтаваных узброеным супрацьстаяннем. Мастак слова прасачыў, як франтавая рэчаіснасць уплывала на псіхалогію вайскоўцаў і цывільных: прызвычайванне да забойства і калецтва, існаванне ва ўмовах татальнай нестабільнасці вымушала асобу цынічна ставіцца да жыцця і смерці, адмовіцца ад глыбокай блізкасці ў чалавечых зносінах. У. Фолкнер падкрэсліў «камерцыйны» складнік вайны, што для палітыкаў, прадпрымальнікаў і прапагандыстаў, была стабільнай крыніцай заробку. У кнізе прасочваецца шэраг тыпалагічных сыходжанняў з ваеннымі творамі іншых амерыканскаў пісьменнікаў (Дж. Дос Пасас, Э. Хемінгуэй): адлюстраванне наступстваў аксіялагічнага

крызісу, дэструктыўны ўплыў войска на асобу. Відавочна, што раман «Прытча» У. Фолкнера ўспрымаецца як адмысловае развітанне з матывам страчанасці, які паступова губляе сваю актуальнасць.

Раздзел 4.4 «**Інтэрпрэтацыя матыву страчанасці ў рамане “Адзін з нашых” У. Кэзэр**» дазваляе прасачыць, як гендарная спецыфіка адбілася на адлюстраванні ваенных падзей у найбольш паказальных творах У. Кэзэр. У цэнтры аповеду пісьменніцы знаходзіцца персанаж, які ў вялікай ступені тыпалагічна нагадвае «страчанага» – героя знакамітых твораў М. Каўлі, Дж. Дос Пасаса, Э. Хемінгуэя. Паралелі відавочныя, бо галоўныя герой рамана «Адзін з нашых» пададзены як асоба чуйныя, здольная да роздуму і крытыцызму. Яна праходзіць шлях ад стэрэатыпнага прапагандысцкага вобраза рыцара дэмакратыі да постаці салдата, засмучонага «амерыканскай марай» і татальнай вайной у Еўропе. Пісьменніца ўводзіць у аповед персанажа-двайніка – маці галоўнага героя. Яе няўдалае жыццё прадказвала гіпатэтычную будучыню Клода. Матыў страчанасці генералізуецца, адлучанасць і ад былога, і ад будучага жыцця для героя У. Кэзэр гучыць непазбежным выракам.

У раздзеле 4.5 «**Меладраматычнае адлюстраванне страчанага на Першай сусветнай вайне ў аповесці Э. Уортан “Марна”**» падкрэслена, што аповесць Э. Уортан «Марна» вызначаецца постаццю юнака, які прагнуў абараняць Францыю. Штучнасць сюжэту і месцамі дакучлівы патрыятычны ўхіл пакідаюць не лепшае ўражанне, але аўтар здолела ёміста распавесці пра быццё тыповага забяспечанага амерыканца ў Еўропе напачатку сусветнай вайны. Э. Уортан ужо ў 1918 г. распачала размову пра самаўпэўненасць суайчыннікаў, якія марылі навучыць свет дэмакратыі. Пісьменніца закранула тэмы, у большай ступені характэрныя для спадчыны «джэнтэльменаў-кіроўцаў». Паказальнымі былі апалогія сумленнага маўчання героя, яго нон-канфармізм, выкліканы ўціскам з боку бацькоў, дапытлівасць розуму і прага да ведаў. Мастацкая сістэма аповесці Э. Уортан «Марна» вызначаецца яскравым меладраматызмам, які, з аднаго боку, звязаны менавіта з жаночым поглядам на вайну, а з другога, ён сведчыць пра яе залежнасць ад чытацкіх густаў: многія амерыканцы чакалі не столькі праўды пра Першую сусветную, а цікавіліся кнігамі, дзе станючы персанаж паспяхова супрацьстаяў адмоўным. У дадзеным выпадку Э. Уортан свядома рызыкавала, дазволіўшы сабе далікатна пакрытыкаваць суайчыннікаў. У назве аповесці Э. Уортан з меладраматычным пафасам зафіксаваны яе асноўны матывы: марнатраўства вайны, дзе гінуць яшчэ зусім маладыя інтэлектуальны пачаткоўцы, якія былі народжаны, каб зрабіцца элітай амерыканскай нацыі.

У главе 5 «**Канцэптualaе пашырэнне межаў матыву навала-кантинуум у айчыннай прозе другой паловы ХХ – пачатку ХХІ стст.**» адзначаецца, што пачынаючы з 1960-х гг., трансфармацыі матыву вайна / навала-кантинуум зрабіліся звязанымі з развіццём айчыннай гістарычнай прозы. Л. Дайнека, Г. Далідовіч, В. Карамазаў, М. Лобан, І. Шамякін, А. Якімовіч прыйшлі да думкі

пра пільную неабходнасць эпічна-мастацкага ўзнаўлення ўсіх падзей, якія прыпалі на першую трэць XX ст.; адлюстравалі з эпічным пафасам непарыўнасць і ўзаемаабумоўленасць ланцугу выпрабаванняў шараговага чалавека, які прыйшоў да новага ўсведамлення нацыянальнага жыцця. Асаблівую складанасць мелі сюжэты, дзе канцэптuallyна значнымі былі аповеды пра Першую сусветную, кайзераўскую акупацыю, бежанства, станаўленне беларускай савецкай, а таксама несавецкай дзяржаўнасці. Прызаякі паступова адыходзілі ад сацрэалістычных клішэ, якія жорстка рэгламентавалі ўвасабленне грамадска-палітычных з'яў, звязаных са станаўленнем Беларусі як дзяржаўнага суб'екта гісторыі на фоне кастрычніка 1917 г.

Раздзел 5.1 «Тэма бежанства ў беларускай прозе 1920 – 30-х гг.» прысвечаны тэме масавых міграцый насельніцтва ў сувязі з падзеямі Першай сусветнай, што ўспрымалася як безумоўнае гістарычнае мінулае на фоне савецкіх часоў. З. Бядуля, П. Галавач, Ц. Гартны, М. Гарэцкі, К. Чорны, апавядаючы пра вымушаны сыход людзей з абжытых мясцін, актуалізавалі архетыповы для нацыянальнай культуры вобраз шляху. Айчынныя пісьменнікі часцей за ўсё акцэнтавалі ўвагу на негатыўных праявах бежанства. Характар вайны мінімізаваў станоўчае: асоба, якая кантактавала з новымі людзьмі, бачыла іншы, нязвыклы лад жыцця, гублялася ў чужой абыякавасці, варожасці ці прадузятасці («Набліжэнне» З. Бядулі, «Жартаўлівы Пісарэвіч» М. Гарэцкага, «Бацькаўшчына» К. Чорнага). Распрацоўка тэмы бежанства ў беларускай літаратуры 1920 – 1930-х гг. дазволіла ўвасобіць шэраг значных матываў: вайны-руху, ініцыяцыі, страчанага маленства (шырэі – страчанага жыцця ў звыклым соцыуме), чалавека-ахвярнага агнца, дэвальвацыі жыцця-абсалюту, смеху скрозь слёзы.

У раздзеле 5.2 «**Вобразы вайны-кантынуума вачыма апавядальніка-падлетка (на матэрыяле аповесцей “Канец сервітуту” і “Цяжкі год” А. Якімовіча)**» увага звернута на тое, што аповесці А. Якімовіча займаюць адмысловае месца сярод кніг, прысвечаных Першай сусветнай, бо тыя падзеі пададзены выключна з пункту погляду падлетка, які сталёў у цалкам разбураным свеце. У адрозненне ад Лявона Задумы («На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага), Левіна («Набліжэнне» З. Бядулі) ці Лясніцкага («Сцежкі-дарожкі» М. Зарэцкага) перад чытачом паўстала асоба, якая не паспела сфармаваць уласны светапогляд. Свае адносіны з асяроддзем Пятрусь спачатку будаваў на грунце ідэй, засвоеных ад дарослых (разуменне сацыяльнай няроўнасці, заганнасці грамадска-палітычнага ладу, недавер да чалавека, надзеленага ўладай) ці дзякуючы пачатковай школьнай адукацыі. Паступова малады герой праходзіць ініцыяцыю: разбіраецца ў пачутай ад іншых інфармацыі, набывае крытыцызм мыслення. Асабліва інтэнсіўна гэтыя змены адбываюцца ў часе сусветнай вайны і рэвалюцыі 1917 г. Апавядальнік і галоўны герой у аповесцях «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» – гэта адна і тая ж асоба рознага ўзросту. Пэўны часавы прамежак дазваляў Петрусю-апавядальніку вылучаць знакавыя эпізоды, звяза-

ныя са зменамі, якія некалі адбыліся ў мысленні Петруся-падлетка і юнака за час паскоранага сталення ў навальнічнай атмасферы 1910-х гг. (рэалізаваны матыў ініцыяцыі).

У раззеле 5.3 «**Ідэяна-мастацкая спецыфіка ўвасаблення матыву навалакантынуум у трылогіі “Шэметы” М. Лобана**» пацвярджаецца, што трылогія М. Лобана мае пэўную ідэалагічную запраграмаванасць, што дазваляе казаць пра сувязь з сацрэалістычнымі традыцыямі адлюстравання Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай, гадоў станаўлення беларускай савецкай дзяржаўнасці. З іншага боку, М. Лобан асэнсоўваў тыя ж аспекты (уплыў асобных падзей савецкай гісторыі 1920 – 30-х гг. на існаванне пад нямецкай акупацыяй 1941 – 1944 гг.), што прасочваюцца і ў прозе А. Адамовіча, В. Адамчыка, В. Быкава, І. Навуменкі. Значным унёскам М. Лобана ў распрацоўку матыву навалакантынуум можна лічыць яго скрупулёзную працу з гістарычным матэрыялам, прысвечаным 1930-м гг. (час барацьбы з «ворагамі народа», што, паводле аўтарскай задумкі, успрымаецца асобнай старонкай жорсткага сацыяльнага супрацьстаяння на беларускай зямлі ў першай палове ХХ ст.). Пісьменнік сведчыў, што барацьба са знешнім і з унутраным ворагам трансфармавала лад мыслення і паводзіны некалькіх пакаленняў беларусаў, якія перажылі Першую сусветную і нараджэнне ды сталенне савецкай дзяржавы, непасрэдна звязанае з той вайной. У названым ракурсе выразна вылучаецца спецыфіка ўвасаблення М. Лобанам матыву вайны як навалы-кантынуума.

У раззеле 5.4 «**Адлюстраванне тэмпаральнага разрыву як адзін з мастацкіх прыёмаў увасаблення вайны (у творах І. Шамякіна “Першы генерал” і “Петраград – Брэст”)**» акцэнт зроблены на ўзаемадзеянні ў прозе аб’ектыўнага і суб’ектыўнага (псіхалагічнага) часу, якое набывала розныя абрысы: свядомасць персанажа магла як знітаваць абодва пласты (вопыт спасціжэння рэвалюцыйных ідэй Багуновічам і Жменькам) ці, наадварот, вывесці суб’ектыўны час на першы план. Гэта здаралася, калі персанаж эмацыйна, псіхалагічна адпрэчваў рэчаіснасць (пагібель каханай Багуновіча, адаптацыя Піліпа Жменькі да франтавога побыту), унутрана пратэставаў супраць знішчэння жывога на вайне, расчалавечвання. Амаль заўсёды падобны сыход у суб’ектыўны час быў надзвычай траўматычным і суправаджаўся фізічнымі пакутамі. Суб’ектыўны час звязаны з самарэфлексіяй персанажаў, якіх прыгнятае цяжар вайны. Рэфлексія робіцца выратавальнай магчымасцю сублімацыі невыноснага напружання, яна дапамагае персанажу вытрымаць страты і псіхалагічны прэсінг. Адным з прыёмаў абнаўлення формы ў прозе І. Шамякіна зрабіўся акцэнт на псіхалогіі юнака, які перажывае шокавы стан (парушэнне цэласнасці свету ў яго часавым вымярэнні, «канец свету»), сутыкнуўшыся з падзеямі Першай сусветнай вайны. Мастак слова шукаў «матэрыяльныя» праявы тэмпаральнага разрыву: хваравітае сненне, глыбокае задуменне, трызненне, якія трывала адмяжоўвалі чалавека ад жудасных падзей, скіроўваючы яго ў плынь памяці, што падарожнічала «ўсюды і нідзе» і мінімізавала траўматычныя для псіхікі наступствы вайны.

У раздзеле 5.5 «**Першая сусветная вайна ў мастацкай сістэме дылогіі “Людзі і маланкі” і “Запомнім сябе маладымі” Л. Дайнекі**» адзначаецца, што, акрамя маральна-этычных праблем, абвостраных Першай сусветнай, Л. Дайнека звярнуўся і да тэмы самаідэнтыфікацыі беларусаў. Пісьменнікам распрацаваны матыў вайны-трыгера, каталізатара нацыятворчых працэсаў сярод насельніцтва Расійскай імперыі, найперш – яе еўрапейскай часткі. У дылогіі прасочваецца выразна адмоўнае стаўленне большай часткі персанажаў да новага беларускага Адраджэння. Сам апавядальнік пакуль што «не вызначыўся» ў далікатным пытанні, але ў дылогіі спарадычна гучаць і думкі тых дзейных асоб, якія адстойвалі ідэі беларускага суверэнітэту і неабходнасці нацыянальнай свядомасці. Л. Дайнека распавёў пра вопыт адарванага ад родзічаў і грамады беларуса-селяніна, які нанова спасцігаў свет, апаганены вайной. Аўтар дылогіі падкрэсліваў, што яго герой адчуваў разбурэнне межаў паміж добрым і благім, маральным і звыродным як праяву ваеннага абсурду. Л. Дайнека, як і яго папярэднікі – М. Гарэцкі («На імперыялістычнай вайне») і П. Галавач («Праз гады») – стварыў малюнку сненняў стомленага баявымі дзеяннямі чалавека. Сон выводзіў на паверхню траўматычныя фактары, на якія персанаж імкнуўся забыцца, але жахлівае, натуралістычнае, абразлівае змушала асобу да самаразвіцця і сталення.

У раздзеле 5.6 «**Спецыфіка ўвасаблення матыва навала-кантынуум у трылогіі “Гаспадар-камень” Г. Далідовіча**» падкрэсліваецца, што Г. Далідовіч спалучыў плынь жыцця вёскі Янкавіны з жыццём знакавых для тагачаснай Беларусі гарадоў – Мінска, Смаленска, Петраграда. Аўтар паяднаў і плён мастацкага вымыслу, і актуальныя для 1980 – 90-х гг. дакументальныя крыніцы, што не так даўно пакінулі спецсховішчы, і асобныя фальклорныя вобразы і сюжэты. У творах прысутнічае «напамін» пра багатую сусветную традыцыю ўвасаблення ваенных падзей, далёка не механічна прыўлашчаную, а глыбока пераасэнсаваную пісьменнікам: ад плёну М. Гарэцкага і К. Чорнага да спадчыны Э.М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя. У трылогіі Г. Далідовіча арыгінальна ўвасоблены матывы вайны-гвалту, вайны-беззаконня і яе марнатраўства, свайго і чужога, вайны-трыгера для дзяржаватворчасці на тле Расійскай імперыі, разбуранай пасля падзей Першай сусветнай.

Раздзел 5.7 «**Матыў навала-кантынуум у раманах У. Гніламёдава з тэмай Першай сусветнай вайны**» прысвечаны распрацоўцы праявам матываў спрадвечнай вайны-стыхіі і вайны-марнатраўства, што вырастаюць у выразны дамінантны матыў ваеннай навалы-кантынуума. Пры гэтым пісьменнік звяртае пільную ўвагу на захаванне асабістай і нацыянальнай годнасці свайго скразнога персанажа – Лявона Кужалы – у самых неспрыяльных варунках (падчас Першай сусветнай, грамадзянскай вайны, Вялікай Айчыннай). У раманным цыкле падкрэслена аб’ектыўная немагчымасць канчатковага адказу на пытанне пра сэнс бясконцага братазбойства, як і пра персанальны лёс: «навошта чалавек жыве?». Адначасова ў кнізе «Вайна» сцвярджаецца думка пра павязь разнастай-

ных падзей у адзіны ланцуг, і, прымаючы яго наканаванасць за нешта натуральнае, персанаж адчуваў палёгку. Такім чынам, узнікалі больш філасофскія адносіны да таго станоўчага і адмоўнага, што нечакана прыносіла чалавеку эпоха войн і рэвалюцый.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. У літаратуразнаўчых даследаваннях прозы Беларусі і ЗША пра Першую сусветную вайну на працягу XX ст. існавалі трывалыя стэрэатыпы пра другаснасць названай тэмы для беларусаў і амерыканцаў – у параўнанні з маштабамі і якасцю яе распрацоўкі аўтарамі з Заходняй Еўропы (найперш Германіі, Аўстрыі, Англіі, Францыі).

Творчасць беларускіх пісьменнікаў, прысвечаная Першай сусветнай вайне, паступова афармляецца ў асобнае адгалінаванне гісторыі айчыннай літаратуры. Новае літаратуразнаўчае пазіцыяванне зрабілася магчымым толькі пасля змены культурнай парадыгмы. На сыходзе XX ст. змяніліся гістарычныя трактоўкі савецкімі вучонымі падзей 1914 – 1918 гг., якія ў папярэдні час разглядаліся выключна ў кантэксце крызісу Расійскай імперыі і першых год станаўлення савецкага ладу і дзяржаўнасці на землях Беларусі. Жанравы канон гісторыка-рэвалюцыйнай савецкай прозы істотна абмяжоўваў і творцаў, і даследчыкаў беларускай літаратуры ў канцэптуалізацыі нацыянальнай рэфлексіі паводле Першай сусветнай вайны. Між тым многія яе падзеі адбываліся на тэрыторыі Беларусі і пакінулі ў айчыннай літаратуры значны плён, суадносны з аналагічнай спадчынай іншых літаратур свету. Беларускае літаратуразнаўства істотна абнаўляе погляд на нацыянальную класіку (творы З. Бядулі, М. Гарэцкага, Я. Коласа, Я. Купалы, К. Чорнага), вяртае да чытача ды ў навуковы ўжытак некаторыя «забытыя» тэксты («Набліжэнне» З. Бядулі, «На этапе», «Пакінутыя хаты» М. Гарэцкага, «Варта на Рэйне», «У поплавах» А. Гародні), дзе з рознай ступенню інтэнсіўнасці ўвасаблены асноўныя баявыя аперацыі той вайны, побыт у тыле і на фронце, вымушанае выгнанне з роднай зямлі бежанцаў, трансфармацыі ў светапоглядзе ўдзельніка ці сведкі ўзброенага татальнага супрацьстаяння. Адбываецца таксама ўдакладненне і ўзбагачэнне аб'екта даследавання за кошт працы з малатыражнымі выданнямі і творамі розных жанраў, выключанымі з навуковага ўжытку або непапулярнымі ў савецкі час (п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч» М. Гарэцкага, вершы Я. Купалы з цыкла «Песні вайны», вершы Алеся Смаленца (А. Ружанцова), інш.). Названыя новыя тэндэнцыі ў беларускім літаратуразнаўстве адмыслова адпавядаюць вектару развіцця заходнеўрапейскай, паўночна-амерыканскай і расійскай філалагічнай думкі. Навукоўцы-амерыканісты (Б. Бергонцы, Б. Брус, К. Гэндал, Ч. Кокер, Дж. Хэйток) стала заняты сіс-

тэмным вывучэннем мастацтва слова пра Першую сусветную вайну. Яны імкнуцца да аб'ектыўнасці і комплекснасці разгляду твораў на гэтую тэматыку, што дапамагае ў пераадоленні звужанага погляду на іх. Апошнія тры дзесяцігоддзі прынеслі змены ва ўспрыманне і самой гістарычнай падзеі, і той літаратурна-мастацкай спадчыны, якую яна спарадзіла. У мінулым навукоўцы з Заходняй Еўропы і Паўночнай Амерыкі канцэнтравалі ўвагу на вершах брытанскіх «акопных паэтаў» (Р. Брука, У. Оуэна, З. Сэсуна і інш.) і прозе, паяднанай матывам страчанасці (у асноўным на раманах Э.М. Рэмарка, Р. Олдынтана, Э. Хемінгуэя, В. Брытан і інш.). На сённяшні дзень аб'ектам вывучэння стала не толькі літаратурная спадчына мастакоў слова, незалежна ад іх палітычных поглядаў і адносін да вайны, наяўнасці вопыту баявых дзеянняў, гендарных асаблівасцяў, расавай прыналежнасці, але і салдацкія наратыў, дзённікавыя запісы, успаміны ўдзельнікаў ці сведкаў Першай сусветнай вайны (медыцынскіх работнікаў, інш.), іх эпістэлярыі (кнігі В.Х. Алена, М. Бордэн, К.Э. Портэр, Р. Фішара) [1; 2; 5; 12; 14; 34 – 37; 42; 44; 52; 57].

2. Верагоднасць поўнага супадзення ў менталітэтах нацый, максімальна аддаленых па гісторыі свайго этнагенезу, набліжана да нуля; светабачанне амерыканца і беларуса не можа быць тоесным. З гэтай заканамернасці вынікае, што карэктнае суаднясенне набыткаў такіх адрозных літаратур, як беларуская і амерыканская, патрабуе ўліку тых аналогій, якія выяўляюцца толькі на пэўных структурных тэкставых узроўнях. Кампаратыўны аналіз масіву з 148 рознакультурных тэкстаў, аб'яднаных адной ідэйна-эстэтычнай скіраванасцю (тэмай Першай сусветнай вайны), рэалізуецца праз мадэляванне такіх структурных **узроўняў**, як формы і спосабы мастацкай рэфлексіі аўтабіяграфічнага характару паводле вайны; наяўнасць у тэкстах этнамаркіровак і дзяржаўна-нацыянальных стэрэатыпаў; выбітнасць аўтарскіх інтэнцый і іх увасабленне ў беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну.

Сыходзячы са сказанага выяўлена, што на ўзроўні непасрэднага ўвасаблення Першай сусветнай вайны яе ўдзельнікамі і відавочцамі – С. Баранавых, З. Бядулем, А. Гароднем, Ц. Гартным, М. Гарэцкім, М. Зарэцкім, Я. Коласам, Т. Бойдам, Дж. Дос Пасасам, Д. Трамба, аўтарамі амерыканскага салдацкага наратыву раскрываюцца наступныя тыпалагічныя сыходжанні і спецыфічныя рысы ў беларускіх і амерыканскіх тэкстах. Аналогіі: дэсакралізацыя адцягненых паняццяў; дапасаванне мадэрнісцкіх аповедавых стратэгіяў да патрэбы ўвасаблення падзей 1914 – 1918 гг., якія ў значнай ступені адбіліся на трансфармацыі культурных парадыгм у быцці абодвух народаў; адкрытая канфрантацыя з папярэднімі маўленчымі практыкамі, што абслугоўвалі састарэлую літаратурна-мастацкую традыцыю адлюстравання баявых дзеянняў ці апарат афіцыйнай прапаганды; спалучэнне дакументальнага і мастацкага складнікаў у літаратурным тэксце. Спецыфічныя рысы: творы беларускіх аўтараў 1920 – 30-х гг. вызначаюцца арыгінальным спалучэннем нацыянальнага (уласна беларускага) і інтэрна-

цыянальнага (савецкага). У творах амерыканскіх пісьменнікаў аналагічнага перыяду канцэптuallyны акцэнт зроблены на індывідуальным светаўспрыняцці персанажа.

На другім узроўні, дзе выяўлены этнамаркіроўкі і дзяржаўна-нацыянальныя стэрэатыпы, адлюстраваныя ў беларускай і амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну, аналіз пацвердзіў наступнае. У прозе з абедзвюх традыцый людская супольнасць на вайне характарызуецца як негамагенная, малююцца нацыянальна-маркіраваныя вобразы персанажаў: славяне, татары, яўрэі, армяне, грузіны, венгры, аўстрыйцы, этнічныя немцы з Расійскай імперыі ў прозе С. Баранавых, З. Бядулі, А. Гародні, Ц. Гартнага, М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, Я. Коласа; амерыканцы, англічане, французы, немцы, этнічныя немцы ў Амерыцы, афрыканцы (мараканцы) з французскіх калоній у творах Т. Бойда, У. Кэзэр, Дж. Дос Пасаса, Э. Хемінгуэя.

Пры гэтым разбураюцца стэрэатыпныя ўяўленні (у тым ліку – міфапаэтычнага, фальклорнага паходжання) пра ворага-іншаземца з прапагандысцкага плаката, яўрэя-шпіёна, здрадніка-фольксдойча, немца-боша, – разам з размываннем катэгарычнай розніцы паміж «сваімі» і «чужымі» на татальнай вайне, дэвальвацыяй жыцця і адчужэннем асобы. У беларускай літаратуры названая скіраванасць мастацкай думкі працягнута ў прозе І. Гурскага, М. Лынькова, М. Машары. Ва ўсіх беларускіх аўтараў падвышаная цікаўнасць да нацыянальнага звязана з задачай акрэсліць месца свайго народа сярод іншых.

У амерыканскіх пісьменнікаў зварот да тэмы этнічных і дзяржаўных стэрэатыпаў звязаны з разбурэннем звыклых уяўленняў пра свой дом, дзяржаву і свет, якія напачатку вайны выклікалі настальгію, да якіх персанажу хацелася вярнуцца. Салдат-амерыканец перастаў асацыявацца з «рыцарам» дэмакратыі і хрысціянства; постаць ворага пачала звязвацца хутчэй не з «чужым» немцам ці аўстрыйцам, а са «сваім»: з вышэйшым па званні, працаўніком трыбуналу. Развагі пра аксіялагічны крызіс, што напаткаў амерыканскі соцыум у выніку вайны XX ст., быў працягнуты ў кнігах К. Вонегута, Н. Мэйлера, Дж. Хэлера.

На трэцім структурным узроўні ахарактарызаваны тыя канцэптuallyныя аўтарскія інтэнцыі, якія рэалізаваліся ў формах, набліжаных да філасафічных; найбольш універсальных па змесце і адначасова спецыфічных па ідэастылях. Яны вылучаны і прааналізаваны ў прозе К. Чорнага, Э. Хемінгуэя, У. Фолкнера, а таксама – у формах з арыгінальнай гэндарнай спецыфікай, уласцівай тэкстам У. Кэзэр і Э. Уортан [1; 2; 4; 6 – 11; 12 – 16; 19; 21 – 26; 29; 32; 36; 37; 43 – 46; 50; 51; 52 – 55; 58; 60; 61; 63; 64; 67].

3. Носьбітамі аналагічных сэнсаў у беларускай і амерыканскай прозе з'яўляюцца тыя лаканічныя або разгалінаваныя **матывы**, што вылучаюцца на розных структурных тэкставых узроўнях. Паводле ідэйна-тэматычнай і стылёвай спецыфікі прозы пра падзеі 1914 – 1918 гг. у дысертацыі вызначаны шэраг такіх матываў: *вяртання, страчанага дзяцінства, вайны-авантуры, ініцыяцыі* («Калі

ўзыходзіла сонца» С. Баранавых, «Жалейка» і «Набліжэнне» З. Бядулі, «У поплавах» А. Гародні, «На імперыялістычнай вайне» і ўрыўкі з «Камароўскай хронікі» М. Гарэцкага, «Бацькаўшчына» і «Трэцяе пакаленне» К. Чорнага, «Праз жыта» Т. Бойда, «Ініцыяцыя аднаго маладога чалавека» Дж. Дос Пасаса, «Адзін з нашых» У. Кэзэр, «Фіеста» Э. Хемінгуэя); *вайны-працы* («Варта на Рэйне» А. Гародні, «Сокі цаліны» Ц. Гартнага, «На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага, «Сцежкі-дарожкі» М. Зарэцкага); *вайны-бойні, гвалту, марнатраўства, беззаконня, рабаўніцтва* («Варта на Рэйне» А. Гародні, «Літоўскі хутарок» М. Гарэцкага, «Джоні ўзяў стрэльбу» Д. Трамба, «Марна» Э. Уортан); матывы *амбівалентнага «свайго-чужога»*, спецыфічнай *адчужанасці*, выкліканай светапогляднымі стэрэатыпамі («Набліжэнне» З. Бядулі, «У поплавах» А. Гародні, «Рускі» М. Гарэцкага, «Ініцыяцыя аднаго маладога чалавека» і «Тры салдаты» Дж. Дос Пасаса, «Салдацкі дом» Э. Хемінгуэя); *вайны-некла, салдата-пакутніка* («Новая дарога» С. Баранавых, «На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага, «Джоні ўзяў стрэльбу» Д. Трамба, «Прытча» У. Фолкнера); *вайны-снення, трызнення, псіхалагічнай траўмы, хваробы, вар'яцтва, абсурду, «смеху скрозь слёзы»* («Рускі», урыўкі з «Віленскіх камунараў» М. Гарэцкага, «Сокі цаліны» Ц. Гартнага, «Праз жыта» Т. Бойда, «Якімі вы не будзеце» Э. Хемінгуэя); *вайны-памылкі, вайны-стыхіі, шалёнага руху, бадзяння, блукання па пакутах, вайны-трыгера* глабальных працэсаў («Набліжэнне» З. Бядулі, «Варта на Рэйне» А. Гародні, «Сокі цаліны» Ц. Гартнага, «Балаховец» Я. Коласа, трылогія «ЗША» Дж. Дос Пасаса) [1; 2; 4; 7 – 12; 15; 18 – 19; 21 – 26; 32; 36 – 41; 44; 50 – 55; 57 – 59; 62 – 64].

4. Сярод сэнсаўтваральных матываў у беларускай прозе пра падзеі 1914 – 1918 гг. дамінуе матыву *вайна / навала-кантынуум*. Гэты дамінантны матыву вызначаны на матэрыяле некалькіх груп твораў: кніг, прысвечаных выключна адлюстраванню падзей 1914 – 1918 гг. («На імперыялістычнай вайне», «Рускі», «Генерал», «Літоўскі хутарок» М. Гарэцкага, «У поплавах» А. Гародні) і кніг, дзе Першая сусветная ўведзена ў больш шырокі гістарычны кантэкст («Сокі цаліны» Ц. Гартнага, «Віленскія камунары» і «Камароўская хроніка» М. Гарэцкага, «Сцежкі-дарожкі» М. Зарэцкага, «Пошукі будучыні», «Бацькаўшчына», «Мураваны скляпок», «Сямнаццаць год» К. Чорнага). Спалучэнне франтавой, тылавой і бежанскай тэматыкі з аповедамі пра першыя гады ўсталявання і існавання савецкага ладу засведчыла актуальнасць і ўніверсальнасць ідэі пра бясконцую плынь выпрабаванняў, што напаткала шараговага беларуса ў першай трэці ХХ ст. Сваю сталую распрацоўку гэты матыву набыў у другой палове стагоддзя ў прозе са зваротам да падзей Першай сусветнай А. Адамовіча (дылогія «Партызаны»), В. Быкава («Знак бяды», «Пакахай мяне, салдацік»), У. Гніламёдава («Уліс з Прускі», «Расія», «Вяртанне», «Валошкі на мяжы», «Вайна», «Пасля вайны»), Л. Дайнекі («Людзі і маланкі», «Запомнім сябе маладымі»), Г. Далідовіча (трылогія «Гаспадар-камень»), В. Карамазова («Бежанцы»), І. Чыгрынава («Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві», «Свае і

чужыя», «Вяртанне да віны», «Не ўсе мы згінем»), І. Шамякіна («Першы генерал», «Петраград – Брэст»). У амерыканскай прозе 20 – 30-х гг. ХХ ст. матыў *вайна / навала-кантынуум* фрагментарна ўваходзіць у творчасць Дж. Дос Пасаса (трылогія «ЗША»), У. Фолкнера («Прытча»), Э. Хемінгуэя (зборнік «Першыя сорок дзевяць апавяданняў») у сувязі з асэнсаваннем татальнага ўплыву ідэалагем «амерыканскай мары» на жыхара ЗША (нават калі ён трапіў за акіян, каб бараніць свабоду і дэмакратыю). Сваю мастацка-светапоглядную канцэпцыю матыву *навала-кантынуум* стварылі таксама У. Кэзэр («Адзін з нашых»), Д. Трамба («Джоні ўзяў стрэльбу») [1 – 3; 12; 13; 17; 20; 27 – 28; 30 – 33; 37; 42; 47 – 49; 56; 58; 61; 65 – 69].

5. Выкарыстанне матыву *страчанасці* з’яўляецца адной з характэрных рыс літаратуры пра Першую сусветную. Ён распаўсюджваецца на творы амерыканскіх, заходнееўрапейскіх і часткова беларускіх мастакоў слова (В. Вульф, Д.Г. Лорэнс, Р. Олдынган, Э.М. Рэмарк, Ф.С. Фіцджеральд, Э. Хемінгуэй; З. Бядуля, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, Я. Колас, К. Чорны). Амерыканскія пісьменнікі з асаблівай глыбінёй акцэнтавалі гэты матыў, увасабляючы франтавое, а часцей за ўсё пасляваеннае быццё асобы і грамадства; падкрэслівалі, што 1914 – 1918 гг. – гэта пераход да канчатковага ўсведамлення заганнасці старой заходняй цывілізацыі і анахранічнасці тых аксіялагічных дамінант, што некалі вызначалі яе існаванне. Персанажы спрабавалі дыстанцыравацца ад рэтраграднага соцыуму, які адбіраў іх асабістую свабоду. Барацьба за ўласны ўнутраны свет, скіраваная супраць ваеннага камандавання, ураду, архаічнасці продкаў і іх каштоўнасцей, мела розныя наступствы. Персанаж або наратар здзяйсняў самагубства; адыходзіў ад грамадскіх праблем і выпрацоўваў новы (заснаваны на стаіцызме) кодэкс паводзін; спрабаваў творча асэнсаваць рэчаіснасць.

Матыў *страчанасці* ў беларускай літаратуры, якая ўжо на зыходзе 1920-х гг. развівалася ў рэчышчы сацыялістычнага рэалізму, не мог знайсці свайго сістэматычнага ўвасаблення. Пафас «страчанасці» не адпавядаў прынцыпу сацыяльнага аптымізму, што ўваходзіць у сацрэалістычны канон. Матыў *страчанасці* (былое франтавое таварыства, скепсіс у адносінах да соцыума, які спарадзіў гвалт, элементы экзістэнцыйнага светаадчування), пераважна знаёмы па творах Э.М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя, атрымаў большую папулярнасць у беларускай літаратуры ў 1960-я і пазнейшыя гады. Мастакі слова (В. Быкаў, І. Навуменка, І. Пташнікаў, І. Чыгрынаў) заўважылі і засвоілі шэраг выбітных рыс у прозе папярэднікаў, што паспрыяла ім аб’ектыўна характарызаваць вобраз салдата, ветэрана і самі падзеі вайны Вялікай Айчыннай. Такім чынам, з 1960-х гг., дзякуючы творчаму плёну В. Быкава («Мёртвым не баліць», 1965), І. Навуменкі («Смута белых начэй», 1979), А. Адамовіча («Карнікі», 1981), развіваецца другі, дыяхронны этап канцэптualaізацыі матыву *страчанасці*, які ў беларускай прозе, менавіта ў спалучэнні з матывам *вайна / навала-кантынуум*, набыў форму культурнай універсаліі, дамінуючай у самых розных сферах нацыянальнага быцця [1; 2; 11 – 13; 16 – 19; 26; 28; 31 – 32; 37; 41; 48; 52; 62; 63].

6. Беларуская проза 1920 – 30-х гг. выяўляе пераважную інклюзіўнасць у адлюстраванні Першай сусветнай вайны: не асобнае пазіцыянаванне тэмы, а яе ўключанасць, фонавую наяўнасць у больш шырокай тэматыцы мастацкага твора. Такую інклюзіўнасць названай тэмы неабходна трактаваць як адну з магістральных рыс развіцця беларускай прозы. Пад інклюзіўнасцю ў айчынай літаратуры цэлага XX ст. разумеецца сістэматычны зварот да тэмы войнаў ды падобных грамадска-палітычных катаклізмаў, пачынаючы з Першай сусветнай, якія вызначаюць для беларуса практычна ўсе праявы асабістага, нацыянальнага і агульначалавечага быцця. Гіпертрафаванасць ваеннага складніку ў беларускай мастацкай літаратуры звязана са спецыфікай успрыняцця гістарычнага працэсу як вязьма сацыяльных выпрабаванняў, што ўласціва аўтарам з розных пакаленняў: К. Чорнаму («Пошукі будучыні»), В. Быкаву («Знак бяды»), В. Кармазаву («Бежанцы»), І. Шамякіну («Петраград – Брэст»). У айчынай літаратуры працягваецца павольнае ўзбуйненне гістарычнай базы для развіцця інклюзіўнасці за кошт раней засакрэчаных дакументальных і мастацкіх крыніц (што ўтрымліваюць звесткі пра барацьбу за ўсталяванне БССР на фоне ўзнікнення іншых форм беларускай дзяржаўнасці), увагі да прыватных форм наратыву, новых знакавых падзей у нацыянальным жыцці.

Для амерыканскай прозы інклюзіўнасць, уключанасць ваеннай тэмы ў тэксты з іншай вядучай тэматыкай, не характэрная. У адрозненне ад беларускіх, амерыканскія мастакі слова (Т. Бойд, Дж. Дос Пасас, У. Кэзэр, Л. Столінгс, Э. Уортан, Э. Хемінгуэй), у адпаведнасці з адмысловым вектарам грамадска-палітычнага і культурнага жыцця ЗША, абралі іншы – індывідуалізаваны – ракурс для аповеду пра падзеі першай трэці XX ст. Менавіта жыццё прыватнай асобы, нон-канфарміста, занятага самарэфлексіяй, салдата, які падначалены амерыканскай вайскавай машыне, становіцца прыярытэтным у большасці выпадкаў. Сацыяльныя працэсы ў ЗША і свеце, вайна ў Еўропе паўстаюць у сувязі з працэсамі самаідэнтыфікацыі героя ці апавядальніка, які імкнецца адасобіцца ад звыклых клішэ і састарэлых каштоўнасцей. Разам з тым матыў вайна / навала-кантынуум можа быць рэалізаваны і ў зусім прыватным плане: у творах Э. Хемінгуэя сямейнае і грамадскае жыццё ў ЗША паўстаюць асобнай пляцоўкай канфрантацыі поруч з еўрапейскім тэатрам баявых дзеянняў у 1914 – 1918 гг.

Такім чынам, у прозе з тэмай Першай сусветнай вайны найбольш відавочна акумуляваны і прадэманстраваны **дамінантныя** для кожнай нацыянальнай традыцыі матывы. Для беларускай літаратуры гэта **матыў навала-кантынуум**, што рэалізуецца як пераважна інклюзіўны – уключаны ў тэксты з больш шырокай тэматыкай. Для амерыканскай літаратуры дамінантным з'яўляецца спецыфічна асэнсаваны **матыў страчанасці** (адметная мадыфікацыя аналага з заходнееўрапейскай прозы). Гэтыя высновы пацвярджаюцца аналізам адпаведных больш прыватных матыўных груп, які праведзены шматвектарна: ва ўласна літаратурна-знаўчым, філасофска-псіхалагічным і ідэйна-эстэтычным вымярэннях, што

дазволіла больш дакладна выявіць асаблівасці мастацкіх адкрыццяў беларускіх і амерыканскіх аўтараў [1; 2; 4; 8 – 10; 12; 15; 18; 20 – 25; 28; 31; 36; 38 – 41; 44; 47 – 50; 52; 54; 61; 63; 65 – 67].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Матэрыялы і вынікі дысертацыйнага даследавання паспяхова ўкараняюцца пры выкладанні курсаў «Беларуская літаратура» (вучэбная праграма рэгістрацыйны № УД – 37/18/вуч.) для студэнтаў 1 курса спецыяльнасці 1-21 05 06 «Рамана-германская філалогія», «Гісторыя замежнай літаратуры (літаратура першай паловы XX ст.)» (вучэбная праграма рэгістрацыйны № УД – 36/19/вуч.) для студэнтаў 3 курса спецыяльнасці 1-21 05 06 «Рамана-германская філалогія», «Гісторыя літаратуры краіны вывучаемай мовы XX – XXI стст.» (вучэбная праграма рэгістрацыйны № УД – 126/20/вуч.) для студэнтаў 3 курса спецыяльнасці 1-21 05 06 «Рамана-германская філалогія» гуманітарнага факультэта ўстанова адукацыі «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт».

Асноўныя палажэнні дысертацыі будуць запатрабаваны пры стварэнні падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў для студэнтаў філалагічных факультэтаў; у педагагічнай практыцы пры складанні лекцыйных курсаў у вышэйшых навучальных установах, падрыхтоўцы спецкурсаў па беларускай і амерыканскай літаратурах, праблемах літаратурных традыцый і наватарства.

Атрыманыя вынікі маюць пэўную вартасць для далейшага вывучэння беларуска-амерыканскіх літаратурных сувязей, у прыватнасці, матыўнай прасторы ваеннай прозы XX ст. Распрацаваныя ў дысертацыі падыходы да аналізу прозы, прысвечанай Першай сусветнай вайне, могуць быць выкарыстаны як для даследавання творчасці прыватных аўтараў, так і для аналізу іншых нацыянальных літаратур, якія распрацоўвалі адпаведную тэматыку. Зробленыя ў працы высновы могуць паўплываць на развіццё айчынай кампаратывістыкі і скарэктаваць уяўленні пра літаратурны працэс у Беларусі і ЗША.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Манаграфіі

1. Траццяк, З. Паэтыка амерыканскай і беларускай прозы пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе творчасці Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага) / З. Траццяк. – Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2015. – 199 с.
2. Траццяк, З. Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: узроўні параўнальнага аналізу / З. Траццяк. – Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2021. – 320 с.

Артыкулы ў навуковых часопісах, рэкамендаваных ВАК, і ў замежных выданнях

3. Траццяк, З. Ваенная проза Васіля Быкава і Эрнэста Хемінгуэя / З. Траццяк // Роднае слова. – 2014. – № 6. – С. 20 – 23.
4. Траццяк, З. Вайна як эрзац-жыццё ў творах М. Гарэцкага і А. Гародні / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2014. – № 10. – С. 41 – 45.
5. Траццяк, З. Пераемнасць антымільтарысцкіх традыцый у літаратуры ЗША другой паловы XIX – першай трэці XX стагоддзя / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2015. – № 2. – С. 52 – 56.
6. Траццяк, З. Спецыфіка беларускай нацыянальнай свядомасці (на прыкладзе мастацкай і публіцыстычнай спадчыны М. Гарэцкага) / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2015. – № 10. – С. 12 – 15.
7. Траццяк, З. Спасціжэнне ваеннай рэчаіснасці ў эпістальнай спадчыне Э. Хемінгуэя / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2016. – № 2. – С. 103 – 107.
8. Траццяк, З. Мастацкае «набліжэнне» да жудаснай рэчаіснасці вайны (на матэрыяле паэзіі і прозы З. Бядулі) / З. Траццяк // Роднае слова. – 2016. – № 10. – С. 11 – 14.
9. Траццяк, З. Еўрапейская вайна вачыма амерыканца (на матэрыяле апавесці «Пасвячэнне аднаго маладога чалавека – 1917» Дж. Дос Пасаса) / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2016. – № 10. – С. 27 – 30.
10. Траццяк, З. Апавяданне А. Гародні «У поплавах» – забыты твор забытай вайны / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2017. – № 2. – С. 2 – 6.

11. Траццяк, З. Адлюстраванне каштоўнаснага крызісу ў беларускай літаратуры пра Першую сусветную вайну (20 – 30-я гг. XX ст.) / З. Траццяк // Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология. – Минск, 2017. – № 3. – С. 107 – 114.

12. Траццяк, З. Спецыфіка ўвасаблення Першай сусветнай вайны ў беларускай літаратуры / З. Траццяк // Стефанос. – 2017. – № 3. – С. 36 – 44. – Mode of access: <http://stephanos.ru/izd/2017/2017-23.pdf>. – Date of access: 01.06.2017.

13. Траццяк, З. Тэма «непрадвызначанага здрадніцтва» ў беларускай дакументальна-мастацкай ваеннай прозе / З. Траццяк // Польша. – 2017. – № 8. – С. 127 – 132.

14. Траццяк, З. Ваенная літаратура на злome эпох: Спроба параўнальна-гістарычнага вывучэння беларускай і нямецкай прозы 20 – 30-х гг. XX ст. / З. Траццяк // Роднае слова. – 2017. – № 10. – С. 7 – 11.

15. Траццяк, З. Амерыканскі салдацкі наратыў і проза пра Першую сусветную вайну: агульнае і адметнае (на прыкладзе зборніка «Рэха адтуль») / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2017. – № 10. – С. 75 – 79.

16. Траццяк, З. Рэцэпцыя матыву вайны-працы ў рамане «Сокі цаліны» Ц. Гартнага / З. Траццяк // Польша. – 2017. – № 12. – С. 97 – 102.

17. Траццяк, З. Беларуская ваенная проза ў параўнальна-гістарычным ракурсе: раман «Смута белых начэй» Івана Навуменкі / З. Траццяк // Роднае слова. – 2018. – № 1. – С. 27 – 31.

18. Траццяк, З. Інтэрпрэтацыя матыву «страчанасці» ў амерыканскай жаночай прозе пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе рамана «Адзін з нашых» У. Кэзэр) / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2018. – № 2. – С. 31 – 35.

19. Траццяк, З. Матыў «вайна-кантынуум» у беларускай прозе 20 – 30-х гадоў XX стагоддзя / З. Траццяк // Весці БДПУ. Серыя 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – Мінск, 2018. – № 1. – С. 118 – 122.

20. Траццяк, З. Першая сусветная вайна ў мастацкай сістэме дылогіі «Людзі і маланкі» і «Запомнім сябе маладымі» Л. Дайнекі / З. Траццяк // Стефанос. – 2018. – № 3. – С. 38 – 44. – Mode of access: <http://www.stephanos.ru/izd/2018/2018-29-4.pdf>. – Date of access: 30.05.2018.

21. Траццяк, З. Увасабленне аксіялагічнага крызісу ў амерыканскай прозе пра Першую сусветную вайну / З. Траццяк // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – Гродна, 2018. – Том 8. – № 2. – С. 11 – 18.

22. Траццяк, З. Беларус на чужыне: вобразы палоннага, інтэрнаванага, вывезенага на прымусовую працу ў беларускай літаратуры XX стагоддзя / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2018. – № 10. – С. 2 – 6.

23. Траццяк, З. Вайна і бежанства: матывы прозы Максіма Гарэцкага ў інтэрпрэтацыі Віктара Карамазова / З. Траццяк // Роднае слова. – 2019. – № 2. – С. 15 – 18.

24. Траццяк, З. Альтэрнатыўная прастора вайны ў рамане «Прытча» У. Фолкнера / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2019. – № 2. – С. 37 – 40.

25. Траццяк, З. Пошукі Бацькаўшчыны ў ваеннай прозе Кузьмы Чорнага / З. Траццяк // Роднае слова. – 2019. – № 6. – С. 10 – 13.

26. Траццяк, З. Спецыфіка ўвасаблення матыву ініцыяцыі ў літаратурнай ваеннай спадчыне Дж. Дос Пасаса / З. Траццяк // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. Куляшова. Серыя А. Гуманітарныя навукі. – Магілёў, 2019. – № 2. – С. 117 – 123.

27. Траццяк, З. «Нашто чалавек жыве?»: філасофская і грамадска-палітычная праблематыка раманаў У. Гніламёдава / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2019. – № 10. – С. 11 – 15.

28. Траццяк, З. Спецыфіка ўвасаблення матыву «навала-кантынуум» у трылогіі «Гаспадар-камень» Генрыха Далідовіча / З. Траццяк // Полымя. – 2019. – № 10. – С. 111 – 117.

29. Траццяк, З. Постаць немца у беларускай ваеннай прозе XX стагоддзя / З. Траццяк // Białorutenistyka Białostocka. – Том 11. – Białostock, 2019. – С. 173 – 188.

30. Траццяк, З. «Праклятыя» пытанні савецкай эпохі ў літаратурна-мастацкай спадчыне В. Быкава / З. Траццяк // Acta Albaruthenica. – 2019. – Том 19. – С. 125 – 133.

31. Траццяк, З. Ідэйна-мастацкая спецыфіка ўвасаблення матыву «навала-кантынуум» у трылогіі «Шэметы» М. Лобана / З. Траццяк // Стефанос. – 2019. – № 6. – С. 9 – 14. – Mode of access: <http://www.stephanos.ru/izd/2019/2019-38.pdf>. – Date of access: 03.12.2019.

32. Траццяк, З. Рэцэпцыя матыва «вяртанне» ў беларускай прозе XX ст. / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2020. – № 2. – С. 2 – 5.

33. Траццяк, З. Адлюстраванне тэмпаральнага разрыву як мастацкі прыём увасаблення вайны (на прыкладзе твораў І. Шамякіна «Першы генерал» і «Петраград-Брэст») / З. Траццяк // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна. – Мазыр, 2020. – № 1 (55). – С. 151 – 155.

34. Траццяк, З. Ступень даследаванасці амерыканскай літаратуры пра Першую сусветную вайну ў сучасным літаратуразнаўстве / З. Траццяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – Новополоцк, 2020. – № 10. – С. 51 – 57.

35. Траццяк, З. Насустрач іншым народам і культурам / З. Траццяк // *Białorutenistyka Białostocka*. – Том 12. – Białostock, 2020. – С. 460 – 464.

36. Траццяк, З. Спецыфіка ўвасаблення Першай сусветнай вайны ў амерыканскай літаратуры / З. Траццяк // *Вестник Полоцкого государственного университета*. Серия А, Гуманитарные науки. – 2021. – № 2. – С. 17 – 22.

37. Траццяк, З. ‘Continuous War’ Motif in Belarusian Prose about World War I: Some Trends of Development / З. Траццяк // *Вестник МГЛУ*. Серия 1. Филология. – Минск, 2021. – № 4. – С. 115 – 120.

Артыкулы ў часопісах і зборніках навуковых прац

38. Траццяк, З. Першая сусветная вайна як аб’ект адлюстравання ў аўтабіяграфічных творах заходнееўрапейскіх і амерыканскіх пісьменнікаў (на прыкладзе кніг Э. Уортан і У. Дзюбуа, С. Цвэйга, Б. Шоў) / З. Траццяк // *Американские и европейские исследования: 2010 – 2011*. – Минск : МГЛУ, 2013. – С. 214 – 220.

39. Третьяк, З. Книга «На империалистической войне» М. Горького как веха в развитии белорусской батальной литературы / З. Третьяк // *Мир, отраженный в слове*. Сборник научных трудов, посвященных 80-летию профессора Е. Зачевского. – СПб., Издательство Политехнического университета, 2015. – С. 111 – 114.

40. Траццяк, З. Адлюстраванне Першай сусветнай вайны ў папулярнай і мадэрнісцкай прозе ЗША першай трэці XX ст.: агульнае і адметнае / З. Траццяк // *Проблемы национального глазами Старого и Нового света: сборник научных статей: в 2 частях. Часть 2*. – Минск : МГЛУ, 2015. – С. 97 – 105.

41. Траццяк, З. Нацыянальная спецыфіка матыву «вяртання» ў беларускай прозе пра Першую сусветную вайну / З. Траццяк // *Маладосць*. – 2017. – №5. – С. 96 – 98.

42. Траццяк, З. «Прокляты наш вораг»: пошукі «чужога» ў беларускай прозе пра Першую сусветную вайну / З. Траццяк // *Романо-германская филология. Контексты культуры и литературные связи: международный сборник научных статей*. – Новополоцк, 2017. – С. 85 – 88.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

43. Траццяк, З. Канфлікт сапраўднай і ўяўнай інтэлігенцкасці ў п’есе «Жартаўлівы Пісарэвіч» М. Гарэцкага / З. Траццяк // *Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць (да 100-годдзя першай і 75-годдзя другой сусветных войнаў): матэрыялы XXII Гарэцкіх чытанняў*. – Мінск : Выдавец Віктар Хурсік, 2014. – С. 170 – 174.

44. Траццяк, З. Тэматычная разнастайнасць беларускай прозы пра Першую сусветную вайну / З. Траццяк // Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні: мат. Міжнар. навук. канф. (Мінск, 7 – 8 кастрычніка 2014 г.). – Мінск : Права і эканоміка, 2014. – С. 59 – 62.

45. Траццяк, З. Спадчына М. Гарэцкага ў сістэме твораў беларускіх пісьменнікаў пра Першую сусветную вайну / З. Траццяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць (да 115-годдзя з дня нараджэння Гаўрылы Гарэцкага і 95-годдзя першага выдання «Гісторыі беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага) : матэрыялы XXIII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 17 красавіка 2015 г. – Мінск, 2015. – С. 174 – 179.

46. Траццяк, З. «Куды ідзём? Куды прыйдзём?»: праблемна-тэматычныя пошукі ў творы «На імперыялістычнай вайне (3 запісной кніжкі)» М. Гарэцкага / З. Траццяк // Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы (Мінск, 3 – 4 сакавіка 2016 г.). – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 192 – 194.

47. Траццяк, З. «Сваім я не вораг»: трансфармацыя вобраза «чужога» ў творчасці Васіля Быкава / З. Траццяк // Этот день мы приближали, как могли ... : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 70-летию Победы в Великой Отечественной войне и окончания Второй мировой войны (Минск, 7 – 8 мая 2015 г.). В 2 ч. Ч. 2. – Минск : Беларуская навука, 2016. – С. 104 – 106.

48. Траццяк, З. «Вайна пакідае ў пісьменніка рану ...»: творчыя пошукі Э. Хемінгуэя і В. Быкава / З. Траццяк // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя са дня нараджэння Дантэ Аліг'еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча: матэрыялы XII Міжнар. навук. канф., Мінск, 22 – 24 кастр. 2015 г. у 2 ч. Ч. 2. – Мінск : РІВШ, 2016. – С. 300 – 304.

49. Траццяк, З. Асэнсаванне Першай сусветнай вайны ў творчасці Васіля Быкава / З. Траццяк // Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: Зборнік навуковых артыкулаў III міжнароднай навуковай канферэнцыі, Полацк, 14 – 15 красавіка 2016 г. У 2 ч. Ч. 2. – Наваполацк, 2016. – С. 343 – 345.

50. Траццяк, З. Крыжовы шлях беларуса-выгнанніка (на матэрыяле твораў М. Гарэцкага) / З. Траццяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: матэрыялы XXIV Гарэцкіх чытанняў (да 95-годдзя з дня нараджэння Галіны Максімаўны Гарэцкай і 50-годдзя вяртання на Беларусь Гаўрылы Іванавіча Гарэцкага), Мінск, 16 чэрвеня 2016 г. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – С. 223 – 227.

51. Траццяк, З. Мастацкая канцэпцыя «свайго» і «чужога» ў рамане «Тры салдаты» Дж. Дос Пасаса / З. Траццяк // Гендер и проблемы коммуникативного поведения : сб. материалов 6-й междунар. науч. конф., Полоцк, 27 – 28 окт. 2016. – Новополацк : Полоц. гос. ун-т, 2016. – С. 219 – 221.

52. Траццяк, З. Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: спроба параўнальна-тыпалагічнага вывучэння / З. Траццяк // Мова – Літаратура – Культура: матэрыялы VIII Міжнар. навук. канф., Мінск, 15 – 16 вер. 2016 г. У 2 ч. Ч. 2 / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск : РІВШ, 2016. – С. 129 – 133.

53. Траццяк, З. Драма Першай сусветнай вайны вачыма цывільнага (на матэрыяле аповесці «Набліжэнне» З. Бядулі) / З. Траццяк // Першы міжнародны навуковы кангрэс беларускай культуры : зборнік матэрыялаў (Мінск, Беларусь, 5 – 6 мая 2016 г.). – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 480 – 482.

54. Траццяк, З. Мастацкае ўвасабленне крызісу аксіялагічных устаноў у беларускай літаратуры пра Першую сусветную вайну / З. Траццяк // Аксиологический диапазон художественной литературы: сборник научных статей. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2017. – С. 69 – 72.

55. Траццяк, З. Фальклорная традыцыя ў беларускай прозе пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе твораў М. Гарэцкага) / З. Траццяк // Зборнік дакладаў і тэзісаў VII Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў» (Мінск, Беларусь, 24 – 25 лістапада 2016 года) : у 2 т. – Мінск : Права і эканоміка, 2017. – Т. 2. – С. 635 – 637.

56. Траццяк, З. Канцэпцыя «кахання-самапазнання» ў творах А. Адамовіча, В. Быкава і Э. Хемінгуэя / З. Траццяк // Карповские научные чтения: сб. науч. ст. Вып. 11: в 2 ч. – Минск : «ИВЦ Минфина», 2017. – Ч. 2. – С. 282 – 286.

57. Траццяк, З. Вынікі вывучэння айчыннай ваеннай літаратуры ў навуковай спадчыне Максіма Гарэцкага / З. Траццяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: матэрыялы XXV Гарэцкіх чытанняў (прысвячаецца літаратурна-мастацкай і навуковай дзейнасці братоў Гарэцкіх), Мінск, 22 чэрвеня 2017 г. – Мінск : РІВШ, 2017. – С. 151 – 159.

58. Траццяк, З. Асоба ў часы вайны-кантынуума (на прыкладзе апавядання «Балаховец» Якуба Коласа) / З. Траццяк // Асоба і творчая спадчына Францыска Скарыны: рэцэпцыя і інтэрпрэтацыя: матэрыялы V Міжнар. Скарын. чытанняў, прысвеч. 500-годдзю беларус. Кнігадрукавання. Мінск, БДУ, 17 – 18 ліст. 2017 г. – Мінск : Выдавецкі цэнтр БДУ, 2017. – С. 220 – 225.

59. Траццяк, З. Стварэнне міфа ў беларускай ваеннай літаратуры XX стагоддзя / З. Траццяк // Зборнік дакладаў і тэзісаў VIII Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў» (Мінск, Беларусь, 7 – 8 верасня 2017 года). – Мінск : Права і эканоміка, 2018. – С. 600 – 603.

60. Траццяк, З. Тэма бежанства ў беларускай прозе 1920 – 30-х гг. (на прыкладзе твораў З. Бядулі, П. Галавача, М. Гарэцкага, М. Лобана, К. Чорнага) / З. Траццяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: матэрыялы XXVI Гарэцкіх чытанняў (прысвячаецца 125-годдзю з дня нараджэння Максіма Гарэцкага), Мінск, 19 красавіка 2018 г. – Мінск : РІВШ, 2018. – С. 150 – 154.

61. Траццяк, З. Вайна – рэвалюцыя – нямецкая акупацыя: навала-кантынум у рамане М. Зарэцкага «Сцежкі-дарожкі» / З. Траццяк // Беларуская гістарычная літаратура: жанры, характары, праблемы (да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага): матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск, 22 – 23 сакавіка 2018 г.). – Мінск : Беларуская навука, 2018. – С. 64 – 68.

62. Траццяк, З. Матыў вяртання ў беларускай прозе пра Першую сусветную вайну / З. Траццяк // Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі: зборнік навуковых артыкулаў па выніках Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 3 – 4 лістапада 2016 г. – Мінск : МДЛУ, 2018. – С. 159 – 162.

63. Траццяк, З. «Натуральная гісторыя памерлых» Э. Хемінгуэя як метафара чалавечага быцця XX ст. / З. Траццяк // Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире : материалы V Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию основания каф. теории и практики перевода фак. социокультур. коммуникаций Белорус. гос. ун-та, Минск, 24 – 25 окт. 2019 г. – Минск : БГУ, 2019. – С. 219 – 224.

64. Траццяк, З. Тыпалогія ваеннай прозы М. Гарэцкага / З. Траццяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: матэрыялы XXVII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 19 чэрвеня 2019 г. – Мінск : РІВШ, 2019. – С. 17 – 26.

65. Траццяк, З. Вобразы вайны вачыма апавядальніка-падлетка (на матэрыяле аповесцей «Канец сервітуту» і «Цяжкі год» А. Якімовіча) / З. Траццяк // Аксиологический диапазон художественной литературы : сборник научных статей. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2020. – С. 247 – 249.

66. Траццяк, З. Беларуская вёска ў часы навалы-кантынума (на прыкладзе аповесці «Паўстанне» М. Паслядовіча) / З. Траццяк // Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў : зборнік навуковых артыкулаў. – Выпуск 1. – Мінск : Права і эканоміка, 2020. – С. 527 – 530.

67. Траццяк, З. Спецыфіка мастацкага ўвасаблення Першай сусветнай вайны ў «Камароўскай хроніцы» М. Гарэцкага / З. Траццяк // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: матэрыялы XXVIII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 19 чэрвеня 2020 г. – Мінск : РІВШ, 2020. – С. 119 – 125.

68. Траццяк, З. Мастацкае ўвасабленне тэмпаральнага разрыву ў дылогіі А. Адамовіча «Партызаны» / З. Траццяк // Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў : зб. навук. арт. Вып. 2. – Мінск : Права і эканоміка, 2021. – С. 564 – 567.

69. Траццяк, З. Матыў ініцыяцыі ў ваенных раманах І. Навуменкі / З. Траццяк // Жизнь языка в культуре и социуме: сб. науч. статей. – Минск, 2021. – С. 260 – 266.

РЭЗІЮМЭ

Траццяк Зоя Іванаўна

**Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну:
структурныя ўзроўні і дамінантныя матывы**

Ключавыя словы: Першая сусветная вайна, беларуская і амерыканская проза, мастацкая структура, матывае поле, матываая дамінанта, вайна-каньінуум, інклязіўнасць.

Мэта даследавання: выяўленне і характарыстыка мастацкай функцыянальнасці матывааных комплексаў на аналагічных структурных узроўнях літаратурных тэкстаў з тэматыкай Першай сусветнай вайны ў амерыканскай і беларускай традыцыях.

Метады даследавання: параўнальна-гістарычны і гісторыка-кантэкстуальны метады, прыёмы семіятычнага аналізу.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Створана інавацыйная мадэль для кампаратыўнага вывучэння культурных традыцый, сфарміраваных у Еўропе і Амерыцы, на аснове карэктнага вылучэння рэзанансных матываў на аналагічных структурных узроўнях у нацыянальна-спецыфічных літаратурах. Упершыню праведзены паслядоўны і шматузроўневы параўнальна-гістарычны аналіз беларускай і амерыканскай прозы пра Першую сусветную вайну, на аснове якога створана і апрабавана актуальная метадыка кампаратыўнага вывучэння мастацкіх тэкстаў з аналагічнай тэматыкай і праблематыкай, што з'явіліся ў асінхронных гісторыка-культурных традыцыях Беларусі і Амерыкі ў ХХ ст. Ажыццёўлена сучаснае інтэрпрэтацыйнае прачытанне корпусу беларускіх і амерыканскіх тэкстаў, якія тэматычна звязаны з падзеямі 1914 – 1918 гг. Выяўлена і аргументавана пацверджана ўзаемасувязь паміж структурнымі ўзроўнямі рознакультурных мастацкіх тэкстаў і характэрнымі для іх групамі матываў, якія складваюцца ў канцэптuallyныя матывааныя дамінанты.

Рэкамендацыі па выкарыстанні атрыманых вынікаў. Асноўныя палажэнні дысертацыі запатрабаваны пры стварэнні падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў для студэнтаў філалагічных факультэтаў; у педагагічнай практыцы пры складанні лекцыйных курсаў ва ўстановах вышэйшай адукацыі, падрыхтоўцы спецкурсаў па беларускай і амерыканскай літаратурах, праблемах літаратурных традыцый і наватарства. Атрыманыя вынікі маюць пэўную вартасць для далейшага вывучэння беларуска-амерыканскіх літаратурных сувязей, у прыватнасці, матываанай прасторы ваеннай прозы ХХ ст. Распрацаваныя ў дысертацыі падыходы да аналізу прозы, прысвечанай Першай сусветнай вайне, могуць быць выкарыстаны як для даследавання творчасці асобных аўтараў, так і для аналізу іншых нацыянальных літаратур, якія распрацоўвалі адпаведную тэматыку.

РЕЗЮМЕ

Третьяк Зоя Ивановна

Белорусская и американская проза о Первой мировой войне: структурные уровни и доминантные мотивы

Ключевые слова: Первая мировая война, белорусская и американская проза, художественная структура, мотивное поле, мотивная доминанта, война-континуум, инклюзивность.

Цель исследования: выявление и характеристика художественной функциональности мотивных комплексов на аналогичных структурных уровнях литературных текстов с тематикой Первой мировой войны в американской и белорусской традициях.

Методы исследования: сравнительно-исторический и историко-контекстуальный методы, приёмы семиотического анализа.

Полученные результаты и их новизна. Создана инновационная модель для компаративного изучения культурных традиций, сформированных в Европе и Америке, на основании конкретного выделения резонансных мотивов на аналогичных структурных уровнях в национально-специфических литературах. Впервые проведён последовательный и многоуровневый сравнительно-исторический анализ белорусской и американской прозы о Первой мировой войне, на основе которого создана и апробирована актуальная методика компаративного изучения художественных текстов с аналогичной тематикой и проблематикой, которые появились в асинхронных историко-культурных традициях Беларуси и Америки в XX в. Проведено современное интерпретационное прочтение корпуса белорусских и американских текстов, тематически связанных с событиями 1914 – 1918 гг. Выявлена и аргументированно подтверждена взаимосвязь между структурными уровнями разнокультурных художественных текстов и характерными для них группами мотивов, которые складываются в концептуальные мотивные доминанты.

Рекомендации по использованию и область применения. Основные положения диссертации востребованы при создании учебников и учебно-методических пособий для студентов филологических факультетов; в педагогической практике при составлении лекционных курсов в учреждениях высшего образования, подготовке спецкурсов по белорусской и американской литературе, проблемах литературных традиций и новаторства. Полученные результаты имеют определённую значимость для дальнейшего изучения белорусско-американских литературных связей, в частности, мотивного пространства военной прозы XX в. Разработанные в диссертации подходы к анализу прозы, посвящённой Первой мировой войне могут использоваться как для исследования творчества отдельных авторов, так и для анализа других национальных литератур, которые разрабатывали соответствующую тематику.

SUMMARY

Zoya Tratsiak

Belarusian and American Prose about the First World War: Structural and Dominant Motive Levels

Keywords: World War I, Belarusian and American prose, artistic structure, motive field, motive dominant, continuous war, inclusiveness

Objective of the thesis: identification and characterisation of the artistic functionality of motive complexes at similar structural levels of literary texts with the theme of the First World War in the American and Belarusian traditions.

Research methodology: comparative-historical and historical-contextual methods, methods of semiotic analysis

Outcomes obtained and their novelty. An innovative model for the comparative study of cultural traditions formed in Europe and America has been created. It is based on the correct selection of resonant motives at similar structural levels in national-specific literary arrays. For the first time a consistent and multilevel comparative-historical analysis of Belarusian and American prose about the First World War was carried out. On this basis the topical technique of comparative study of fictional texts with similar themes and problems that appeared in the asynchronous historical and cultural traditions of Belarus and America in the twentieth century was created and tested. A modern interpretive reading of the corpus of Belarusian and American texts, which are thematically related to the events of 1914 – 1918, has been carried out. The interrelation between the structural levels of multicultural fictional texts and the groups of motives characteristic of them, which are formed into conceptual motive dominants, is revealed and substantiated.

Recommendations for application and the sphere of application. The main outcomes of the thesis are required in the creation of textbooks and teaching aids for students of philological faculties; in pedagogical practice while compiling lecture courses in higher educational institutions, preparing special courses on Belarusian and American literatures, problems of literary traditions and innovation. The results obtained have a certain value for the further study of Belarusian-American literary ties, in particular, the motive space of military prose of the twentieth century. The approaches to the analysis of the prose devoted to the First World War developed in the thesis can be used both for research of creativity of private authors, and for the analysis of other national literatures which have developed the corresponding subjects.

